

Časopriestor Spacetime

24 9/2022
ISSN 2730-0110

Interaktívne vedecko-popularizačné médium významných autorov a vedeckých pracovníkov
Interactive popular science medium of important authors and scientists

prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Slovenská archeológia

v 30. roku samostatnosti Slovenskej republiky

Obsah

3	prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.
4	Slovenská archeológia v 30. roku samostatnosti Slovenskej republiky
6	Slovak archeology in the 30th year of independence of the Slovak Republic
7	Abstrakt
7	Abstract
8	Archeologický pamätník Kostolec v Ducovom (okres Piešťany)
8	Poznatky o lokalite pred výskumom
12	Kostolec v hrozbe úplného zániku a podmienky v počiatočnom archeologickom výskume
16	Výsledky archeologických výskumov v Ducovom
17	Praveké a včasnohistorické obdobie
18	Veľkomoravský veľmožský dvorec
29	Stredoveký cintorín
32	Vojenské stanovisko v 15. stor.
33	Novoveký cintorín
33	Poznámky k najstarším dejinám obce Ducové
34	Kostolec ako historický pamätník
40	Výber publikácií A. Ruttkaya o výskume v Ducovom

Časopriestor // Spacetime

Interaktívne vedecko-popularizačné médium významných autorov a vedeckých pracovníkov.

Šéfredaktor: Dr.h.c. mult. prof. PhDr. Ing. Štefan Kassay, DrSc.

Recenzent a editor: Dr.h.c. mult. prof. Ing. Štefan Luby, DrSc.

Grafická úprava: Dušan Ščepka.

Za odborný obsah materiálov zodpovedá autor.

Vydavateľ: INTERCEDU, a.s., Moyzesova 4/A, 902 01 Pezinok, Slovenská republika

ISSN 2730-0110

prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Je slovenský archeológ. Narodený 1941 v Budapešti. Vyštudoval na Filozofickej fakulte UK, Bratislava, 1963. Pracoval v Archeologickom ústave SAV, 1979 – 1990 zástupca riaditeľa, 1991 – 2008 riaditeľ, vedecký pracovník doteraz. Je profesorom Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V zahraničí pôsobil najmä v Nemecku. Venoval sa výskumu včasného a vrcholného stredoveku, monograficky spracoval témy zbrane a výzbroj na Slovensku v 9. až v polovici 14. stor., umenie kované v zbraniach, stredoveké umelecké remeslo, dejiny dávnovekého Slovenska, vojenské dejiny Slovenska. Publikoval vyše 250 vedeckých prác. Bol školiteľom 30 ašpirantov a doktorandov. Terénny výskum viedol v Ducovom, v Nitrianskej Blatnici, v Piešťanoch – johanitský kostol, v Partizánskom – Šimovanoch, v Nitre – Dražovciach a i. Je členom Európskej akadémie vied a umení, Medzinárodnej únie slovanskej a stredovekej archeológie, Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických pri UNESCO, Slovenského komitétu slavistov, a i. Významné ocenenia: Pribinov kríž I. triedy, medaily SAV a UKF v Nitre, Čestný občan mesta Piešťany, Cena mesta Nitra.

Slovenská archeológia v 30. roku samostatnosti Slovenskej republiky

Archeologické aktivity na Slovensku sa datujú od čias M. Bela, J. Kollára a P. J. Šafárika. Po vzniku ČSR sa činnosť koncentrovala predovšetkým v Štátnom archeologickom ústave v Martine, v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave a na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Výrazný rozvoj nastal po vybudovaní Archeologického ústavu SAV v Nitre. Vznikol r. 1953 s má pracoviská v Nitre a Košiciach resp. aj menšie expozitúry v Spišskej Novej vsi a vo Zvolene. Venuje sa základnému výskumu v archeológii a koordinuje záchrannú archeologickú činnosť spojenú s výstavbou priehrad, diaľnic, priemyselných objektov a pod.

Viacerí pracovníci ústavu sú známi doma i v zahraničí. Zakladateľskými osobnosťami boli Vojtech Budinský-Krička, Anton Točík, Ján Dekan a Bohuslav Chropovský. Počas ich vedenia vyrástli na ústave prvé ucelené generácie slovenských archeológov. Známi sú Mikuláš Dušek, Titus Kolník, Jozef Vladár, Stanislav Šiška, Darina Bialeková, Zlata Čilinská, Eva Kolníková, Juraj Pavúk a. i. Z mladšej vrstvy možno uviesť Václava Furmánka, Karola Pietu a Alexandra Ruttkaya, generačne ich nasledujú Jozef Bátora, Ján Rajtár a Matej Ruttkay, ktorý úspešne vedie ústav v súčasnosti. V terajšej už strednej generácii prejavujú vysokú vedecko – výskumnú aktivitu Jan Beljak, Marián Soják a ďalší. Budúcnosť ústavu predstavujú mladí doktorandi a využitie moderných metód terénneho a teoretického výskumu, ktoré pred 30 rokmi existovali len v programoch budúcnosti.

Do zoznamu okolo 40 významných archeologických lokalít na Slovensku známych doma aj v zahraničí patria Bratislava – Rusovce, Bojná, Devín – hrad, Drážovce, Ducové, Liptovská Mara – Havránok, Holíčska svätyňa, Iža, Kopčany, Nitrianska Blatnica, Poprad – Matejovce, Sitno, Skalka pri Trenčíne, Spišský Štvrtok, Zobor – vrch a i. V ostatných rokoch sa mimoriadnej pozornosti tešili kniežacia hrobka v Poprade – Matejovciach a hradisko Bojná – Valy. Archeologický skanzen na Havránku je hojne navštevovaný najmä v letných mesiacoch.

V roku 2021 sa slovenskej archeológii dostalo veľkého zadostučinenia, keď lokalita Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes bola zapísaná na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Rozhodol o tom Výbor svetového dedičstva na 44. zasadnutí konanom online z čínskeho mesta Fuzhou. Nomináciu na zápis predložilo Slovensko spoločne s Nemeckom a Rakúskom. Na území Slovenska sú súčasťou svetového dedičstva UNESCO dve národné kultúrne pamiatky – Rímsky vojenský tábor (kastel) – Gerulata v Bratislave – Rusovciach a Rímsky vojenský tábor (kastel) v Iži – Kelemantia.

V ďalšom ako pars pro toto uvádzame prácu jedného z nestorov slovenskej archeológie prof. A. Ruttkaya z jeho výskumu lokality Kostolec pri obci Ducové, ktorá je dnes archeologickým pamätníkom zaradeným medzi národné kultúrne pamiatky. Je to čítankový príklad výkladu témy, ktorý priblíži čitateľovi taje archeológie ako interdisciplinárnej vednej oblasti zasahujúcej popri historiografii do mnohých iných disciplín. Archeologické výskumy v SAV sa po roku 1990 stali jednou z prednostne podporovaných výskumných aktivít na vládnej úrovni.

Štefan Luby, editor

Obr. 1. Gerulata. Zdroj – Encyklopédia Beliana.

Obr. 2. Kelemantia – letecký pohľad. Zdroj – Encyklopédia Beliana.

Slovak archeology in the 30th year of independence of the Slovak Republic

Archaeological activities in Slovakia date back to the times of M. Bel, J. Kollár and P.J. Šafárik. After the creation of Czechoslovakia, activity was concentrated primarily in the State Archaeological Institute in Martin, the Slovak National Museum in Bratislava and the Faculty of Arts of the Komenský University in Bratislava. Significant development occurred after the foundation of the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra. It was created in 1953 with workplaces in Nitra and Košice and small branch offices in Spišská Nova Ves and Zvolen. It is dedicated to basic research in archeology and coordinates rescue archaeological activities associated with the construction of dams, highways, industrial buildings, etc.

Several employees of the institute are known at home and abroad. The founders were Vojtech Budinský-Krička, Anton Točík, Ján Dekan and Bohuslav Chropovský. During their leadership, the first complete generations of Slovak archaeologists grew up at the Institute. Well-known are Mikuláš Dušek, Titus Kolník, Jozef Vladár, Stanislav Šiška, Darina Bialeková, Zlata Čilinská, Eva Kolníková and Juraj Pavúk. Václav Furmánek, Karol Pieta and Alexander Ruttkay can be mentioned from the younger generation, followed by Jozef Bátora, Ján Rajtár and Matej Ruttkay, who successfully leads the institute at present. In the current middle generation, Jan Beljak, Marián Soják and others show high scientific and research activity. The future of the institute is represented by young doctoral students and the use of contemporary methods of field and theoretical research, which 30 years ago existed only in programs of the future.

Bratislava – Rusovce, Bojná, Devín – castle, Drážovce, Ducové, Liptovská Mara – Havránok, Holíčska svätyňa, Iža, Kopčany, Nitrianska Blatnica, Poprad – Matejovce, Sitno, Skalka near Trenčín, Spišský Štvrtok, Zobor-hill and others belong to the list of around 40 important archaeological sites in Slovakia known at home and abroad. In recent years, the prince's tomb in Poprad – Matejovce and the Bojná – Valy hillfort have received special attention. The archeological open-air museum on Havránok is largely visited, especially in the summer months.

In 2021, Slovak archeology received great satisfaction when the site of the Border of the Roman Empire – Danube Limes entered on the UNESCO World Cultural and Natural Heritage List. This was decided by the World Heritage Committee at its 44th meeting held online from the Chinese city of Fuzhou. The nomination for registration was submitted by Slovakia together with Germany and Austria. On the territory of Slovakia, two national cultural monuments are part of the UNESCO World Heritage – Roman military camp (castle) – Gerulata in Bratislava – Rusovce and Roman military camp (castle) in Iža – Kelemantia.

In the following, as *pars pro toto*, we present the work of one of the pioneers of Slovak archeology, prof. A. Ruttkay, from his research of the Kostolec site near the village of Ducové, which today is classified as a national cultural monument. It is a textbook example of the interpretation of the topic, which will bring the reader closer to the secrets of archeology as an interdisciplinary scientific field that affects many other disciplines in addition to historiography. After 1990, archaeological research in the SAS became one of the preferentially supported research activities at the government level.

Štefan Luby, editor

Abstrakt

Kostolec v blízkosti Ducového, okres Piešťany, je slovenská archeologická lokalita v povodí rieky Váh. V rokoch 1968–1975 sa tu uskutočnil spočiatku záchranný, no postupne aj systematický archeologický výskum. Nálezisko sa podarilo zachrániť v poslednej chvíli pred zničením hroziacim v dôsledku ťažby tamojšieho brizolitového vápenca. Článok poskytuje informácie o jednotlivých etapách archeologického výskumu, o pozoruhodných nálezoch pozostatkov kostola – rotundy, pohrebiska, obydlí i palisádového opevnenia. Našli sa tu šperky, nádoby, mince, ostrohy a iné predmety ktoré dokresľujú život v tejto lokalite vo vrcholnom období Veľkomoravského kniežatstva. Pre čitateľa nemenej významná je metodika archeologických výskumov, do ktorej intímne nazrie. Vďaka úsiliu našich archeológov i spoluúčasti ďalších inštitúcií získalo tak Slovensko kultúrny monument celonárodného významu.

Abstract

Kostolec near the village Ducové, Piešťany district, is a Slovak archaeological site in the Váh river basin. In the years 1968–1975, initially rescue, but gradually also systematic archaeological research was carried out here. The site was saved at the last moment from destruction due to the mining of brizolite limestone there. The article provides information on the individual stages of the archaeological research, on the remarkable findings of the remains of the church – the rotunda, burial ground, dwellings and palisade fortifications. Jewels, vessels, coins, spurs and other objects were found here, which illustrate the life in this location during the peak period of the Principality of Great Moravia. No less important for the reader is the methodology of archaeological research, into which he will get an intimate glimpse. Thanks to the efforts of our archaeologists and the participation of other institutions, Slovakia has thus acquired a cultural monument of national significance.

Archeologický pamätník Kostolec v Ducovom (okres Piešťany)

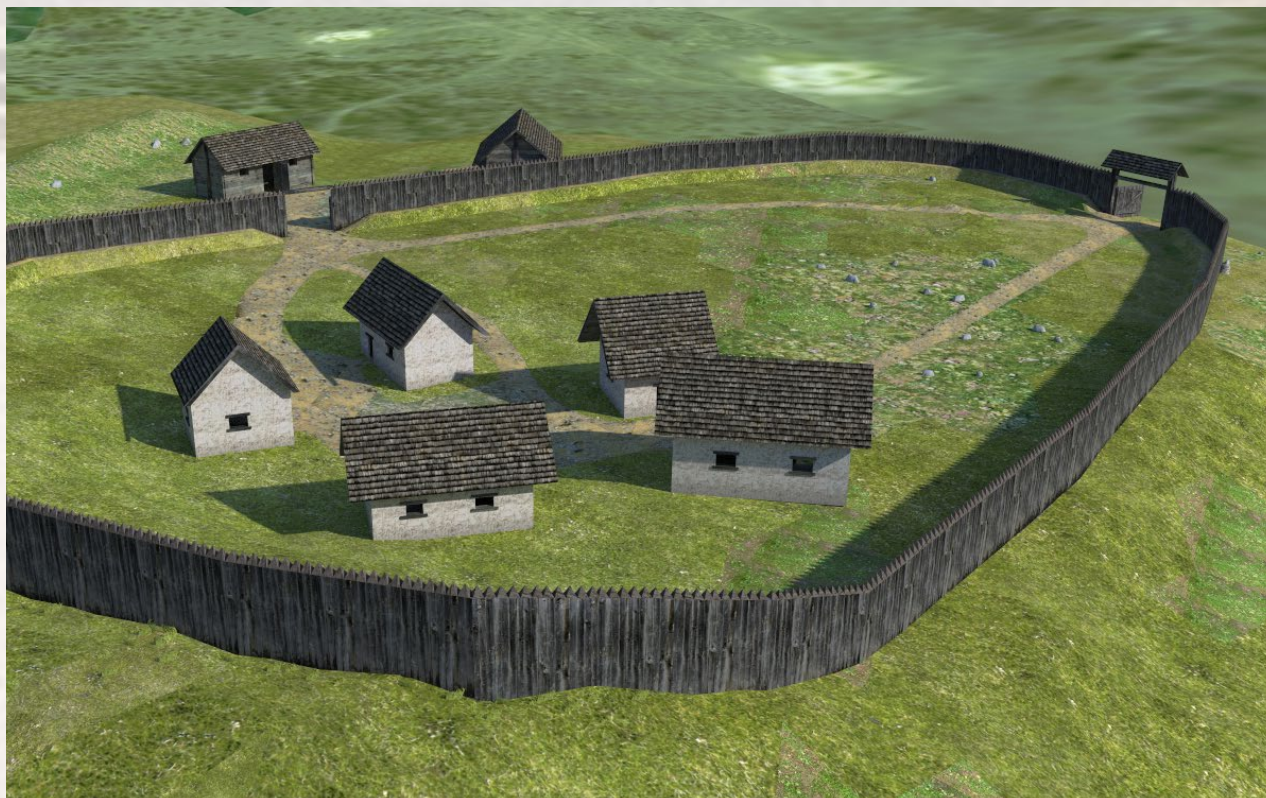
Základná charakteristika: Ducové, okres Piešťany. Poloha Kostolec – významná archeologická lokalita na dominantnom vápencovom ostrohu (240 m n. m.), ktorý je výbežkom pohoria Považský Inovec do údolia Váhu. Na vrchole ostrohu je plošina o veľkosti cca 3/4 ha, kde sa v rokoch 1968-1975 uskutočnil spočiatku záchranný, no postupne systematický archeologický výskum. Odkryla sa celá horná plošina ostrohu a následne aj veľmi náročná, i keď samozrejme len približná rekonštrukcia ťažbou brizolitu poškodených častí lokality. Od 1. mája 1990 slovenská Vláda národného porozumenia zaradila Kostolec a ďalšie štyri významné archeologické pamätníky (Iža-Leányvár, Bratislava-Dúbravka, Smolenice-Molpír, Liptovská Mara-Havránok) medzi päť archeologických pamätníkov na Slovensku v kategórii Národná kultúrna Pamiatka.

Obr. 3. Ducové – Kostolec – Pokus o digitálnu rekonštrukciu vzhľadu veľmožského dvorca z doby bronzovej (V. Kyjovská.)

Poznatky o lokalite pred výskumom

Zďaleka viditeľný, s prevýšením 70-80 m. nad vážskou nivou vyčnievajúci vápenco-dolomitický ostroh Kostolec medzi obcami Ducové a Hubina, priamo nad cestou z Piešťan do Beckova sa dočkal hlbšej odbornej pozornosti pomerne neskoro.

Obr. 4. Ducové – Kostolec – Pokus o digitálnu rekonštrukciu vzhľadu veľmožského dvorca z 15. storočia z obdobia Bratríkov (V. Kyjovská.)

Obr. 5. Ducové – Kostolec z južnej strany (1990). Foto archív. AÚ SAV v Nitre.

Pod názvom Kostolitz figuruje síce prekvapujúco už na mape Nitrianskej stolice Samuela Mikovínyho spred roku 1742 pripravenej ako príloha miestopisného diela Mateja Bela. S. Mikovíny totiž na svojich mapách názvy kopcov spravidla neuvádza. Pomenovanie ostrohu Kostolec je výnimkou, ktorá sa opiera o dôležité, nám nateraz nedostupné informácie.

Neporušenú siluetu Kostolca s mohutným valom a s obtekajúcimi ramenami Váhu vidíme aj na pozadí jednej z početných malieb z 19. stor. s pohľadom na vtedajšie piešťanské kúpeľné zariadenia. Písomné zmienky o lokalite sú však veľmi zriedkavé. Chýbajú v hodnotnej nitrianskej župnej monografii z roku 1903 a nespomína ju ani Gy. Ethey v roku 1936 vo svojej útlej, no zaujímavej publikácii o dejinách stredného Považia. Kostolec s mohutným šijovým valom si nevšimol v 50. a 60. rokoch 20. stor. svojrázny piešťanský amatérsky hľadač historických záhad J. Antoš s fantazijnou predstavou o ústrednom sídle Svätopluka v Inoveckom pohorí. Spomína niektoré dávnejšie známe hradiská od Hrádku cez Bojnú a napokon aj akúsi polohu Pustá (?), vraj vo výške 30 m nad Moravanmi nad Váhom (!). J. Antoš azda o Kostolci čosi počul, na ostroh však z neznámych dôvodov nevystúpil a nemal zrejme ani záujem zaradiť lokalitu do svojich nadsadených predstáv.

Prvým známym odborníkom, ktorý pred rokom 1930 informatívne popísal Kostolec a precízne ho v rámci dokumentácie viacerých opevnených lokalít na Slovensku zameral, bol geodet a archeológ Štefan Janšák, ktorého považujeme za jedného

z priekopníkov modernej slovenskej archeológie. Kostolec považoval za praveké hradisko a v súvisi s názvom lokality primerane vtedajším poznatkom otvorene neuvažoval o možnom dávnom kostole. No i tak ho prekvapil zbožný vzťah miestnych obyvateľov k naoko „pustej skale“. Publikovaný plán Š. Janšáka má veľkú a trvalú hodnotu. Je totiž jediným nateraz známym dokumentačným terénnym záznamom o lokalite pred jej neskorším fatálnym poškodením. No pocity Š. Janšáka na lokalite možno doplniť aj tým, že na západnej strane plošiny ešte začiatkom 20. stor. boli kde-tu viditeľné zvyšky novovekých kamenných náhrobkov. Na jednom z nich bolo dokonca aj meno pochovaného a rok úmrtia (1827).

Súvislosti novovekého cintorína sa vynorili po roku 1989, keď sa ukázalo, že plošina Kostolca patrí kontinuálne pod správu r.k. fary v Moravanoch nad Váhom (vznik fary asi v roku 1688). Časť obyvateľov Ducového (ukázalo sa že už od druhej polovice 16. stor.) nepochovali na cintoríne v sídle fary, ale na tradíciou uctievanom Kostolci.

Možnú existenciu zaniknutého – veľmi dávneho – kostola bez písomných zmienok nepriamo naznačoval názov Kostolec a miestna tradícia. Ešte pred začiatkom archeologického výskumu informovali tunajší – vtedy najstarší – seniori o tradícii, že na Kostolci bol veľmi dávno kostol, ktorý potom nebeskí predstavitelia preniesli do blízkej Modrovej. V Modrovej totiž stojí románsky Kostol Sv. Michala archanjela z 11.-12. stor., ktorý nachádzame aj v sumáre pápežských desiatkov z rokov 1332-1337 ako sídlo fary.

Kostolec v hrozbe úplného zániku a podmienky v počiatkoch archeologického výskumu

K záslužnej práci Š. Janšáka treba pripomenúť aj zmienku nemeckého archeológa Lothara Zotza o vraj germánskej fortifikácii v blízkosti Moravian. Ide zrejme o ducovský Kostolec L. Zotz je známy u nás najmä v súvisi so slávnou soškou z mamutoviny zo staršej doby kamennej, tzv. Moravianskej venuše.

No Kostolec ostal i po druhej svetovej vojne mimo väčšieho záujmu odborníkov a verejnosti.

Azda preto aj vedeckým a pamiatkovým inštitúciám unikli po roku 1960 informácie o intenzívnej ťažbe tunajšieho kvalitného brizolitického vápenca a tým aj o hrozbe totálneho zániku Kostolca. Malé poznatky o lokalite a tiež legislatívne medzery boli hlavnou príčinou toho, že sa tu neuskutočnil ani tzv. predstihový výskum.

Táto situácia sa nezmenila ani po pozoruhodnom náleze depotu bronzových výrobkov (najmä kosákov) počas likvidácie podstatnej časti šijového valu. K skvelým artefaktom tu patrí najmä veľká časť bronzového panciera zaraďujúca existenciu hradiska do čias homérovskej Iliády a Odysey a medzi najvýznamnejšie lokality veľatickej kultúry z mladšej doby bronzovej.

Po likvidácii podstatnej časti valu pokračovala v roku 1967 príprava ťažby brizolitu. Odstránili sa nadložné vrstvy zeme v severnej časti plošiny. Zodpovedalo to perspektíve vyťažiť postupne pre výrobu stavebného materiálu zrejme celý Kostolec. Zemné práce v roku 1967 zasiahli v tom čase už aj okrajovú časť stredovekého cintorína. Správu o tom, spolu s niekoľkými mincami z hrobov 12.-13. stor. priniesol do Archeologického ústavu SAV v Nitre piešťanský zubný lekár a spolužiak z gymnázia v Piešťanoch Peter Kováč. Vtedajšie vedenie ústavu akceptovalo názor, že ide o cintorín, ktorý sa nachádzal okolo neznámeho, podľa vtedajších poznatkov románskeho kostola. Nájsené súvislosti som mal overiť na základe poverenia viesť tu v lete roku 1968 zisťovací výskum. Rátalo sa pôvodne s krátkou výskumnou akciou. V inom poverovacom dekréte na rok 1968 som bol totiž ustanovený aj za vedúceho veľkého výskumu na Spišskom hrade. Avšak už prvé poznatky z odkrývok na Kostolci naznačili zložitú situáciu a predpoklad významných objavov na lokalite, ktorá mala vďaka svojej polohe vo viacerých časových fázach svojho využitia rozličné funkcie. Rozsiahle archeologické odkrývky na Spišskom hrade napokon realizoval Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Výskum na Kostolci, ktorý sa rozbehol od začiatku júla v roku 1968, priniesol hneď na začiatku prekvapujúci úspech.

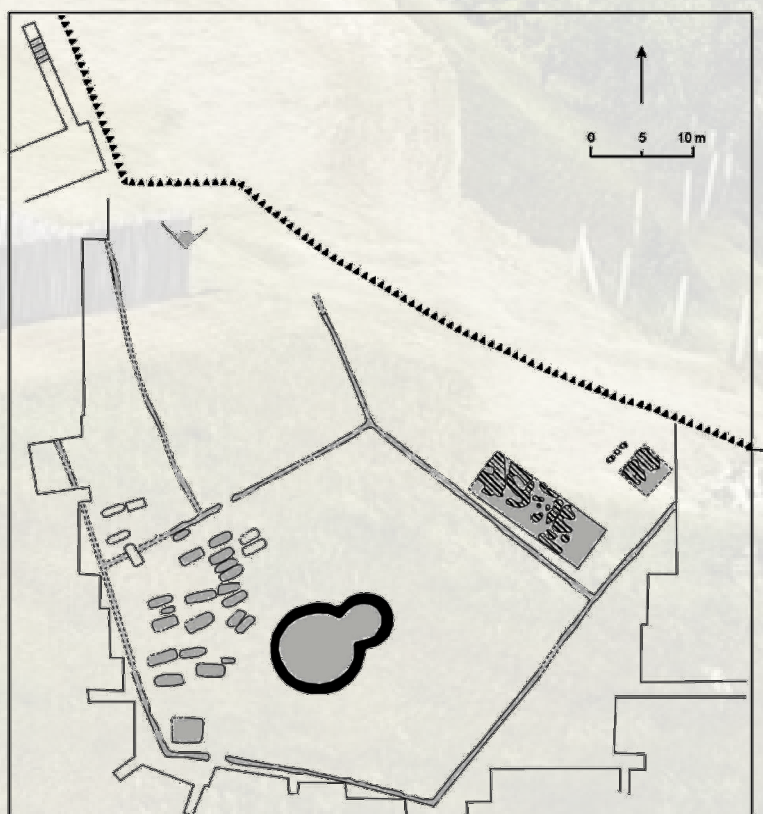

Obr. 6. Zničená severná časť Kostolca (jar 1968). Foto A.T. Ruttkay

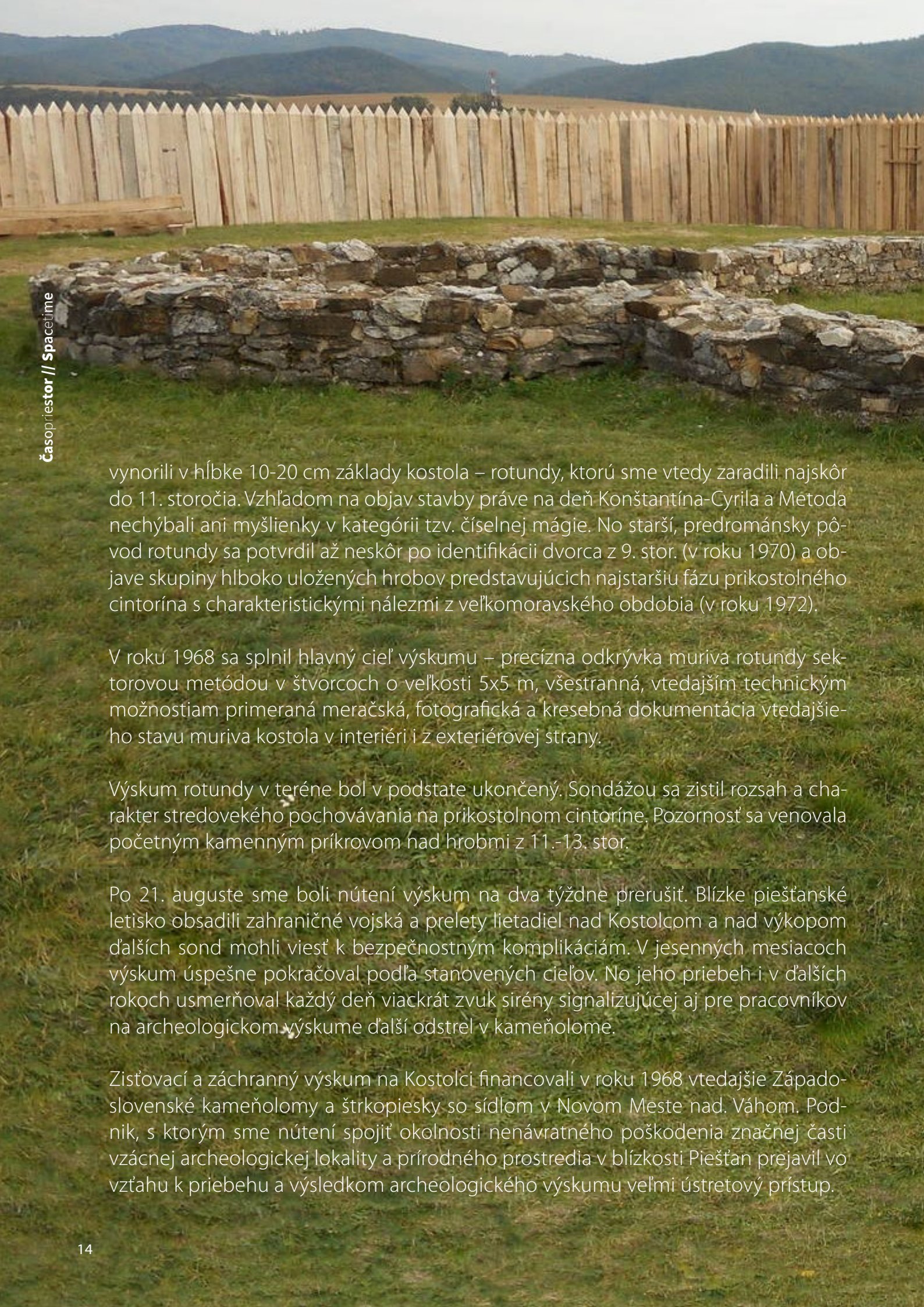
Už v prvý deň odkryvky, t. j. 5. júla 1968 predpoludním sme totiž v južnej časti plošiny narazili na základy predpokladaného kostola.

Jeho poloha sa sprvu očakávala podľa terénnej konfigurácie ponajviac na iných miestach lokality. Správnym smerom ma však usmernil žltý pás kvitnúceho machu v tvare veľkej časti kruhu v juhozápadnej časti plošiny.

Zhodou okolností práve v tom čase bol na lokalite prítomný aj piešťanský botanik a vedecký pracovník SAV Ivan Maglocký, ktorý práve pripravoval publikáciu o výskyte stepnej flóry v Inoveckom pohorí. Žltý kvitnúci mach zaradil ako druh s názvom *sedum sexangularia*, ktorý môže indikovať aj plytko uložené kamenné konštrukcie. A skutočne, ešte v prvý deň výskumu sa

Obr. 7. Archeologicky odkrytá plocha lokality s objektmi veľmožského dvorca (9. stor.) Spracoval A. T. Ruttkay

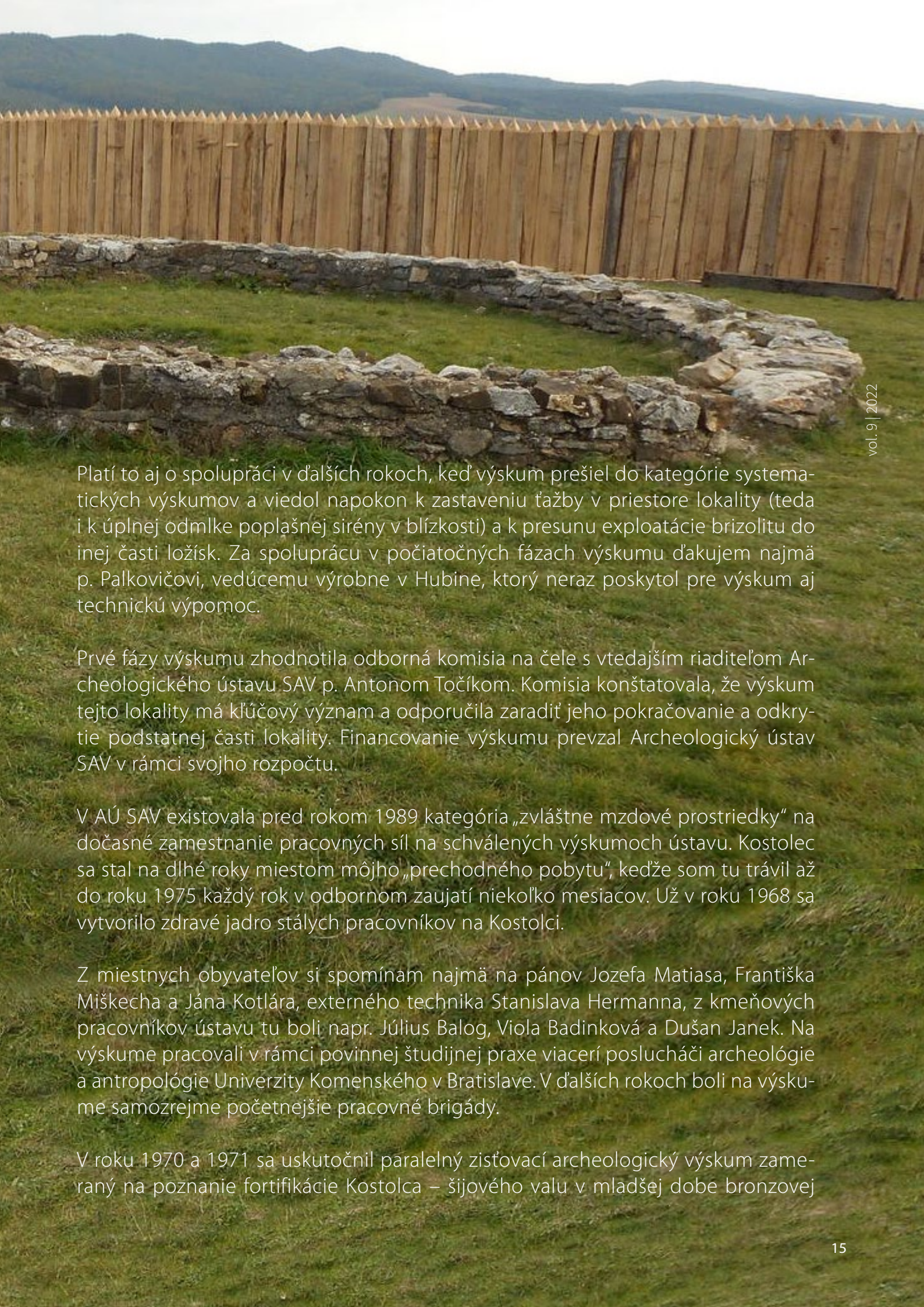
vynorili v hĺbke 10-20 cm základy kostola – rotundy, ktorú sme vtedy zaradili najskôr do 11. storočia. Vzhľadom na objav stavby práve na deň Konštantína-Cyrila a Metoda nechýbali ani myšlienky v kategórii tzv. číselnej mágie. No starší, predrománsky pôvod rotundy sa potvrdil až neskôr po identifikácii dvorca z 9. stor. (v roku 1970) a objave skupiny hlboko uložených hrobov predstavujúcich najstaršiu fázu prikostolného cintorína s charakteristickými nálezmi z veľkomoravského obdobia (v roku 1972).

V roku 1968 sa splnil hlavný cieľ výskumu – precízna odkrývka muriva rotundy sektorovou metódou v štvorcoch o veľkosti 5x5 m, všestranná, vtedajším technickým možnostiam primeraná meračská, fotografická a kresebná dokumentácia vtedajšieho stavu muriva kostola v interiéri i z exteriérovej strany.

Výskum rotundy v teréne bol v podstate ukončený. Sondážou sa zistil rozsah a charakter stredovekého pochovávaní na prikostolnom cintoríne. Pozornosť sa venovala početným kamenným príkrovom nad hrobmi z 11.-13. stor.

Po 21. auguste sme boli nútení výskum na dva týždne prerušiť. Blízke piešťanské letisko obsadili zahraničné vojská a prelety lietadiel nad Kostolcom a nad výkopom ďalších sond mohli viesť k bezpečnostným komplikáciám. V jesenných mesiacoch výskum úspešne pokračoval podľa stanovených cieľov. No jeho priebeh i v ďalších rokoch usmerňoval každý deň viackrát zvuk sirény signalizujúcej aj pre pracovníkov na archeologickom výskume ďalší odstrel v kameňolome.

Zisťovací a záchranný výskum na Kostolci financovali v roku 1968 vtedajšie Západoslovenské kameňolomy a štrkopiesky so sídlom v Novom Meste nad Váhom. Podnik, s ktorým sme nútení spojiť okolnosti nenávratného poškodenia značnej časti vzácnej archeologickej lokality a prírodného prostredia v blízkosti Piešťan prejavil vo vzťahu k priebehu a výsledkom archeologického výskumu veľmi ústretový prístup.

Platí to aj o spolupráci v ďalších rokoch, keď výskum prešiel do kategórie systematických výskumov a viedol napokon k zastaveniu ťažby v priestore lokality (teda i k úplnej odmlke poplašnej sirény v blízkosti) a k presunu exploatacie brizolitu do inej časti ložísk. Za spoluprácu v počiatočných fázach výskumu ďakujem najmä p. Palkovičovi, vedúcemu výroby v Hubine, ktorý neraz poskytol pre výskum aj technickú výpomoc.

Prvé fázy výskumu zhodnotila odborná komisia na čele s vtedajším riaditeľom Archeologického ústavu SAV p. Antonom Točíkom. Komisia konštatovala, že výskum tejto lokality má kľúčový význam a odporučila zaradiť jeho pokračovanie a odkrytie podstatnej časti lokality. Financovanie výskumu prevzal Archeologický ústav SAV v rámci svojho rozpočtu.

V AÚ SAV existovala pred rokom 1989 kategória „zvláštna mzdová prostriedky“ na dočasné zamestnanie pracovných síl na schválených výskumoch ústavu. Kostolec sa stal na dlhé roky miestom môjho „prechodného pobytu“, keďže som tu trávil až do roku 1975 každý rok v odbornom zaujatí niekoľko mesiacov. Už v roku 1968 sa vytvorilo zdravé jadro stálych pracovníkov na Kostolci.

Z miestnych obyvateľov si spomínam najmä na pánov Jozefa Matiasa, Františka Miškecha a Jána Kotlára, externého technika Stanislava Hermanna, z kmeňových pracovníkov ústavu tu boli napr. Július Balog, Viola Badinková a Dušan Janek. Na výskume pracovali v rámci povinnej študijnej praxe viacerí poslucháči archeológie a antropológie Univerzity Komenského v Bratislave. V ďalších rokoch boli na výskume samozrejme početnejšie pracovné brigády.

V roku 1970 a 1971 sa uskutočnil paralelný zisťovací archeologický výskum zameraný na poznanie fortifikácie Kostolca – šijového valu v mladšej dobe bronzovej

Obr. 8. Ducové – Kostolec. Zdroj: www.slovenskycestovatel.sk

a overenie predpokladaného osídlenia v tomto období na poliach severne od Kostolca (vedúci Ladislav Veliačik).

V roku 1972 sa výskum na Kostolci zaradil medzi kongresové výskumy, ktoré reprezentovali slovenskú archeológiu na III. medzinárodnom kongrese slovanskej archeológie v Bratislave. Kongres sa konal v roku 1975. Výskum vtedy už rozpoznaného veľmožského dvorca navštívilo vtedy v rámci kongresovej exkurzie do 300 odborníkov z viacerých krajín. Odkrývky na Kostolci v roku 1973 a 1974 mali udržiavací a prípravný charakter pre reprezentáciu na spomenutom kongrese. V tých dvoch rokoch som programovo viedol aj ďalšie zisťovacie a porovnávacie, resp. „simultánne“ výskumy iných opevnených stredovekých lokalít (Michalov vrch pri Kolačnej, Hradište v Hubine a najmä Kostol sv. Juraja v lesoch nad Nitrianskou Blatnicou, kde sa po skončení výskumu v Ducovom uskutočnili do roku 1980 väčšie odkrývky). Patrí sem i výskum tzv. horného kostola v Moravanoch nad Váhom a včasnostredovekého sídliska z 11.-12. stor. v blízkosti kostola sv. Martina v Banke.

Výsledky archeologických výskumov v Ducovom

Podrobnejší – i keď zatiaľ nie úplný – prehľad výsledkov výskumu na Kostolci obsahujú viaceré knižné, časopisecké a zborníkové publikácie. Na tomto mieste chcem aspoň v kratšom prehľade charakterizovať funkčný vývoj lokality a vyzdvihnúť najmä význam veľmožského dvorca z 9. stor. s kresťanským kostolom.

Obr. 9. Ducové – Kostolec. Model veľmožského dvorca (9. stor.). Archív AÚ SAV v Nitre

Praveké a včasnohistorické obdobie

Približne v rokoch 1250-1000 pred Kr. v mladšej dobe bronzovej bolo na Kostolci mohutné hradisko elastickej kultúry. Bolo opevnené najskôr priekopou, neskôr v niekoľkých etapách vybudovali z vnútornej strany priekopy mohutný šijový val. Využitie hradiska s veľkým regionálnym významom reprezentujú popri obrovskom množstve keramických nálezov početné exempláre bronzových výrobkov. Známy je hromadný nález bronzových predmetov (149 kusov). V súbore bolo medzi nimi 119 kosákov, sekerky, ihlice, spony a bronzový pancier. Počas archeologického výskumu sa získali ďalšie hodnotné nálezy. Prekvapením v rámci poznatkov o pohrebnom ríte v mladšej dobe bronzovej (obvyklé je žiarové pochovávanie) bol objav až štrnástich kostrových hrobov rozptýlených na rôznych miestach plošiny, dve kostry boli uložené dokonca priamo na vrchole šijového valu.

Mŕtvi boli uložení v skrčenej polohe. V niektorých hroboch boli dôležité bronzové predmety (ihlice, náramky, trubičky súvisiace s odevom, kostené nátepné doštičky a pod.).

Malý počet nálezov z Kostolca patrí do doby rímskej. Dve mince rímskych cisárov z 2.-3. stor., dve šatové spony, fragment bronzovej misy a keramické mortárium môžu naznačovať tunajšiu, asi veľmi zriedkavú prítomnosť Kvádov. Ich kľúčová úloha v 1. – 4. stor. na území západného Slovenska a v interakciách s rímskou mocou na Dunaji je známa.

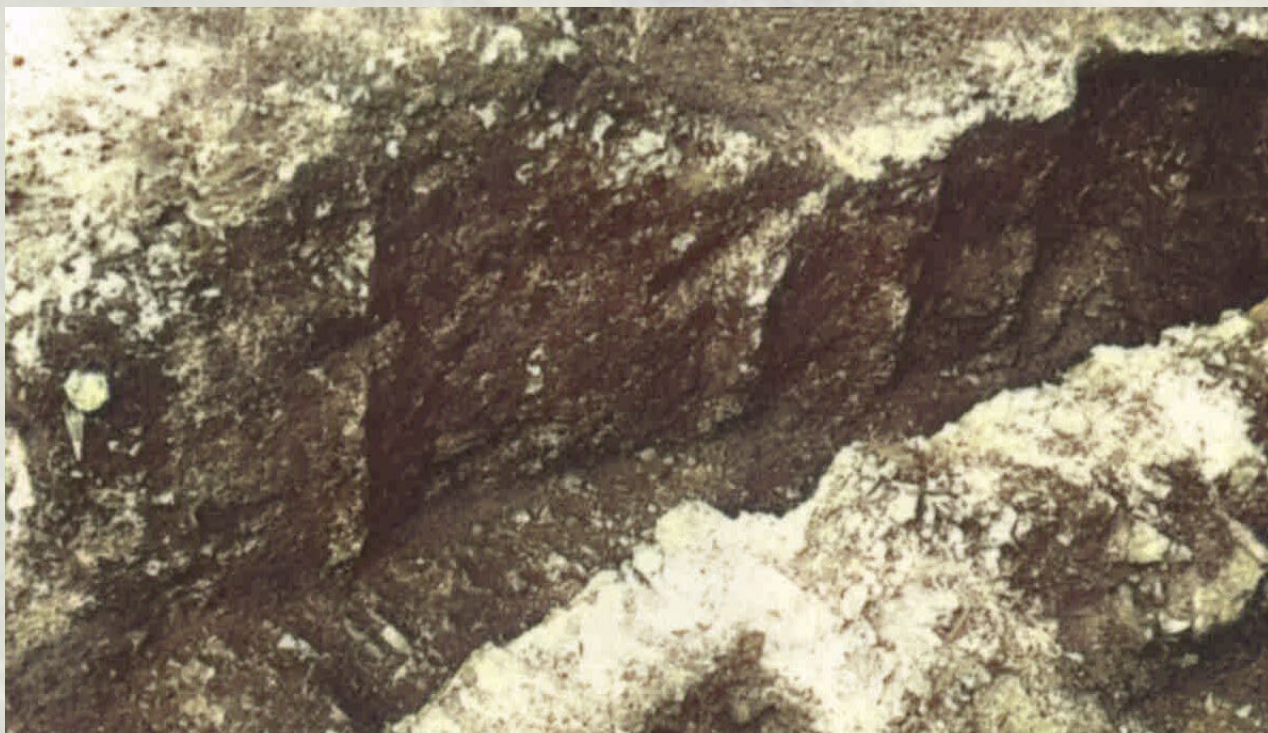
Veľkomoravský veľmožský dvorec

Okolo polovice 9. stor. vznikol na Kostolci opevnený útvar patriaci v odbornej terminológii do kategórie tzv. veľmožských dvorcov. Budovatelia využili strategickú pozíciu ostrohu a z hľadiska optimálnej konfigurácie terénu aj už spomenutý praveký val a priekopu. Dvorec s plochou cca 5 000 m² sa rozkladal na západnej strane plošiny, takže menší úsek východnej časti ostal mimo opevnenia.

Pri popisoch dvorca uvediem okrem analýzy terénnych vzťahov aj výsledky interdisciplinárnych expertíz a ich autorov. Na západnom svahu Kostolca je zachovaný cestný relikť. Zásek v svahu so stúpavosťou 6 – 12° (H. Albrecht) spájal úpätie ostrohu s opevnenou plošinou. Začína v pôvodnom inundačnom priestore Váhu (dodnes zachované toponymum Horný brod) a v dolnej časti trasy s miernejšími svahmi má miestami šírku 2,5 – 3 m. Možno ho však sledovať fragmentárne aj v strmých, čiastočne denudovaných miestach priamo pod plošinou s dvorcom.

Stopy prístupovej cesty končia náhle na miernom južnom svahu v úrovni asi 2 – 3 m pod úrovňou plošiny. Pokračovanie cesty s vyústením na plošinu bolo porušené už v dávnejšej minulosti zosuvom svahu.

a. Dvorec obopínala palisáda z dubových trávov (E. Hajnalová) zapustených až 1,3 m. hlboko od úrovne terénu. Žľaby po palisáde boli výrazné najmä ich v dolnej časti vykopanej do tvrdého dolomitického podložia. Palisáda bola miestami fixovaná kameňmi, na exponovaných miestach dokonca zaliata neobyčajne tvrdou maltou.

Obr. 10. Ducové – Kostolec. Maltou spevnená časť dubovej palisádovej fortifikácie veľmožského dvorca (9. stor). Foto A. T. Ruttkay.

Markantné je najmä spevnenie juhovýchodného nárožia, kde sa do výšky až 0,7 m zachovali vo výliatku malty presné otlaky jednotlivých kolov opevnenia. Mali v priereze 22 – 24 cm. a boli čiastočne pritesané do kvadratického profilu. Na severnej strane bola palisáda umiestená na hrebeni pravekého valu. Tu ju však tvorili dva rady kolov, priestor medzi nimi vyplňala ubitá hlina. Vznikla asi ochodza vystužená z vnútornej strany dvorca šikmo zapustenými kolmi. Súčasťou opevnenia dvorca s najľahšie prístupnej severnej strany bola inovovaná praveká priekopa z vonkajšej strany valu.

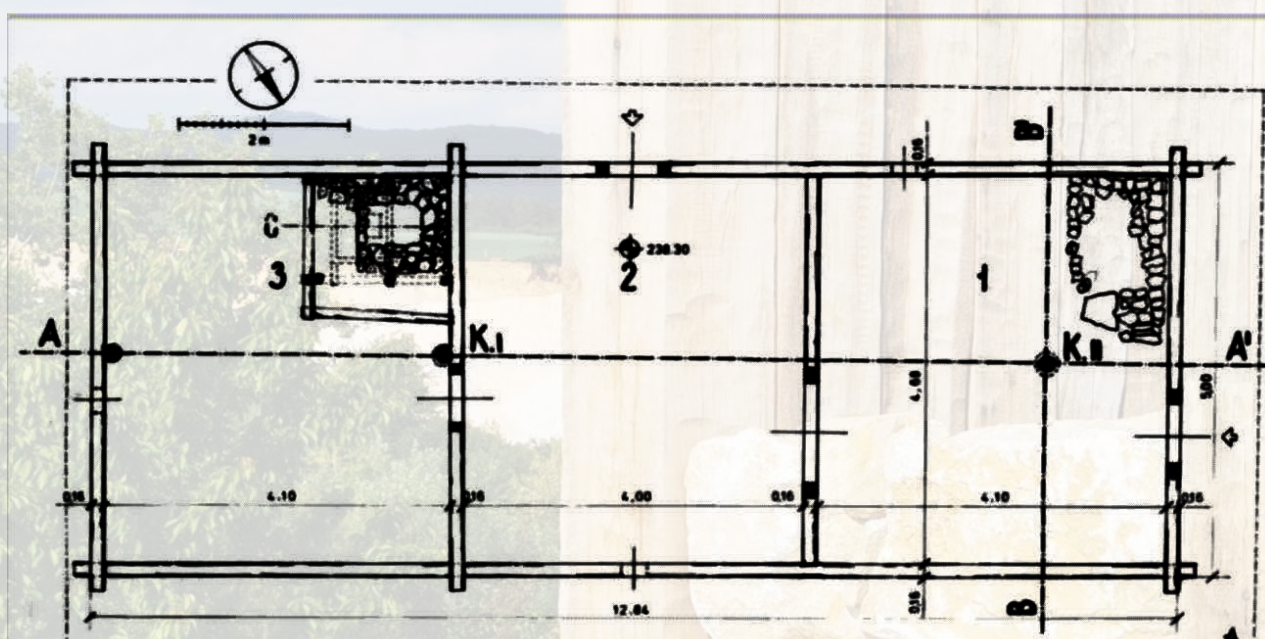
Na južnej strane opevnenia sú zvyšky hlavného vchodu do dvorca. Palisáda tu bola prerušená v šírke 1,6 m. Na základe rozmiestnenia štyroch kolových jám možno nad vchodom predpokladať nenáročnú drevenú nadstavbu. Brána je komunikačne napojená priamo na spomenutý cestný relikt, ktorý z hľadiska prístupu do areálu dvorca, t. j. prechodom popod celé západné krídlo palisád a potom ostrou zákrutou k vchodu predstavuje riešenie pripomínajúce barbakán.

b. Vnútorňý areál dvorca bol palisádami rozdelený na štyri časti. Najväčšia z nich bola severovýchodná, v ktorej sa odkryli dve zrubové stavby vybudované na úrovni terénu z dubových trámov s prierezom cca 0,16 m.

Stavba 1 mala rozmery cca 13 x 5,0 m a bola pôvodne rozdelená zrubovými priečkami na dve miestnosti. Interiér pokrývala liata maltová dlážka spočívajúca na podsype z jemného piesku. V západnej miestnosti s rozmermi cca 8,42 x 5,0 m boli v juhovýchodnom rohu stopy obdĺžnikovej pece z lomových kameňov.

V rohu východnej miestnosti (rozmery cca 4,26 x 5,0 m) bola však lepšie zachovaná štvorcová pec – kozub s uzavretým ohniskom z lomových kameňov. Tento kozub bol oproti úrovni dlážky na vyvýšenom stupni. Dym z neho odvádzal lievikovitý, hrubou vrstvou hlíny omazaný prútený kôš. Konštrukcia koša bola spevnená drevenými piliermi.

Stavbu 1 som pôvodne označil ako trojpriestorovú. Po opätovnej detailnej analýze terénnej situácie a zvyškov zuhoľnateného dreva sa ukázalo, že rozdelenie západnej miestnosti na dva menšie priestory je zrejme výsledkom druhotnej stavebnej úpravy. Svedčí o tom samotná maltová dlážka vyplňajúca pôdorys stavby len s dvomi miestnosťami. Dlážka zreteľne vykresľuje ich pôdorys, o čom svedčí aj priebeh spálených zrubových trámov. O väčších rozmeroch západnej miestnosti svedčia stopy veľkého kozuba. Deliace brvno v západnej miestnosti položili až neskôr, na už existujúcu a tvrdú, prípadne aj opravenú maltovú dlážku. Predstavuje teda sekundárne vstavaný prvok. Mohla to byť nová priečka, avšak aj solitérny prvok, napr. podpora pilierov spevňujúcich strop, prípadne rebríkových schodov do priestoru pod sedlovou strechou.

Zrubová stavba 2 mala rozmery 4,4 x 3,85 m. Mala takisto maltovú dlážku. Kozub z lomových kameňov bol v juhovýchodnom rohu objektu. V maltovej dlážke približne v strede stavby bol otláčok masívneho brvna prechádzajúceho celou dĺžkou objektu, ktoré ho členilo v úrovni terénu na dve časti. Ide tu o statický prvok, asi najskôr oporu pod rebríkové schody. Stavba mala totiž asi vežovitú nadstavbu. Nepriamo o tom svedčia kameňmi obložené kolové jamy na obvode stavby pre piliere ochodze, ale súčasne aj pre stabilizáciu – zakotvenie prízemnej časti objektu. O nadstavbe nad prízemnou časťou stavby svedčia tiež zuholňatené pásy trámov, ktoré spadli pri spálení objektu pomerne ďaleko od neho a indikujú pravdepodobnú výšku „veže“ do 7 – 8 m.

So špecifickou strážno-obrannou funkciou tohto objektu súvisí asi aj jeho vysunutá poloha pri západnom fronte palisádového opevnenia. Z tohto miesta bol dobrý výhľad na tú časť plošiny, ktorá bola mimo priestoru dvorca a mohla predstavovať slabé miesto pri obrane.

V interiéri stavieb 1 a 2 boli zlomky z hrncovitých nádob šedej farby, vyhotovených z piesčitej hliny obtáčaním. Prevažujú zvislo zrezané okraje, výzdobu tvoria husté zväzky vlnoviek, husté, úzke, špirálovite obiehajúce ryhy, ojedinelo aj vetvičkový ornament.

Rekonštruovateľný bol len jeden hrniec, ktorý sa našiel v kozube stavby 2. Zlomky keramiky patria typologicky do 9. až polovice 10. stor. V objektoch sa našli tiež železné predmety: skoby, priebojník, pánty z truhlíc a iné a najmä v kozuboch aj menšie množstvo zvieracích kostí.

Severovýchodná časť dvorca bola oddelená od severozápadnej i južnej časti silnou palisádou.

c. Severozápadnú časť, ktorá bola značne porušená neskorším pochovávaním, rozdeľovala gracilná ohrada na dva segmenty. Vo východnejšom z nich odkryl sa malý fragment neskoršími hrobmi zlikvidovanej stavby 3 so zrubovým pravouhlým nárožím, s liatou maltovou dlážkou, no bez možnosti zachytiť veľkosť alebo členenie objektu.

V západnom segmente, ktorý bol asi ľahkým dreveným plotom rozdelený

Obr. 12. Ducové – Kostolec. Model vežovitej stavby 2 (9. stor.). Archív AÚ SAV v Nitre.

Obr. 13. Ducové – Kostolec. Nádob z pece stavby 2 (9. stor.). Archív AÚ SAV v Nitre.

na dve plochy, neboli žiadne stopy sídliskových objektov. Vzhľadom na polohu v rámci dvorca a predpokladanú prítomnosť jazdeckej družiny nie je vylúčené, že táto časť mohla mať pomocnú hospodársku funkciu (napr. priestor pre kone).

d. Južná časť dvorca, ktorá bola oddelená od vnútorných, profánnych častí sídla silnou palisádou, mala sakrálnu-nekropolnú funkciu. Odkryli sa tu zvyšky kresťanského kostola – rotundy s kruhovou loďou a podkovovitou apsidou. Orientácia kostola sa odkláňa až o 32° na sever od osi západ – východ.

Základy kostola z väčších lomových kameňov sa zachovali v celom pôdoryse. Cené sú však na veľkých úsekoch pôdorysu fragmenty nadzákladového muriva, ktoré bolo v porovnaní so základmi užšie, odsadené soklom a budované z plochých, niekedy možno aj prikresávaných lomových kameňov tvoriacich nepravidelné rady.

Obr. 14. Ducové-Kostolec. Odkryté murivo veľkomoravského kostola – rotundy (9. stor.). Foto archív. AÚ SAV v Nitre.

Na nadzákladovom murive boli zvyšky pôvodnej, na bielo sfarbenej omietky, resp. rozotretej malty zo špár. Na severozápadnej strane lode bola v nadzákladovom murive medzera o šírke 70-80 cm., ktorá predstavuje pozostatok vchodu do rotundy.

Okolo stavby sa zistilo šesťnásť kolových jamiek, ktoré súvisia zrejme s lešením postaveným pri stavbe kostola.

Nadzákladové murivo rotundy má presné, proporcionálne usporiadané rozmery. Vonkajšia dĺžka je vyše 12,20 m. (vnútorná 10,80 m.), vonkajší priemer lode takmer 8,80 m (vnútorný 7,30 m.), šírka nadzákladového muriva 0,73 m. Hrúbka múrov, priemer lode a tiež projekcia podkovovitej apsidy vychádza z rovnakej mierky

s dĺžkou 36,5 cm, teda z predpokladaného modulu otázejnej, tzv. langobardskej stopy. Kostol bol murovaný v celej výške. Nasvedčujú tomu v celistvosti zrútené bloky muriva odkryté južne od stavby. Ich vzdialenosť od rotundy naznačuje, že loď bola vysoká aspoň 7 – 7,5 m. Na niekoľkých kusoch omietky, ktoré sa našli v deštrukcii pochádzajúcej z vyšších častí muriva, boli stopy polychrómovej maľby.

Apsida bola zaklenutá konchou, jej zrútené murivo tvorilo hrubú vrstvu deštrukcie v interiéri. V lodi takáto súvislá deštrukcia nebola, čo zodpovedá predpokladu o plochom drevenom strope.

Umiestnenie rotundy zodpovedalo vnútornému priestorovému členeniu dvorca, jeho zástavbe a priebehu vnútorných komunikácií. Situovanie kostola na dvorci v časti prístupnej priamo hlavným vchodom je v súlade s názormi o kostole blízko vchodu, resp. v priestore predhradia na viacerých opevnených lokalitách a to až do 13. stor.

Pokúsim preniesť tento predpoklad do podmienok každodenného života na dvorci, ako súkromnom sídle. Kostol bol síce súčasťou dvorca, ale súčasne predstavoval symbol nového náboženstva, t. j. mal byť prístupný – na rozdiel od obytných, prípadne hospodárskych častí dvorca aj pre ďalších obyvateľov, ktorí prijali kresťanstvo. Päťuholníkovým tvarom sakrálneho priestoru v strede s rotundou možno vcelku dobre vysvetliť aj výraznú odchýlku kostola až 32° od osi západ-východ, s vysunutím apsidy na severovýchod a tak isto aj situovanie vchodu na severozápadnej strane lode, t. j. v nadväznosti na komunikáciu smerom k obytnej časti dvorca. Použitie opracovaných architektonických častí indikuje veľký fragment červeného pieskovca, pravdepodobne z krstiteľnice. Iné zaujímavé, i keď sporadické nálezy, súvisiace s interiérom rotundy a s liturgickými úkonmi nie sú predmetom tohto príspevku.

Stavebné prvky v rotunde dovoľujú uvažovať najskôr o severotalianskej, najskôr akvilejskej inšpirácii. Nepriame indície o patrocinii nasvedčujú zasväteniu Sv. Michalovi Archanjelovi.

V priestore západne od rotundy bolo preskúmané prikostolné pohrebisko súvisiace s dvorcom a jeho obyvateľmi. Zaberalo nepravidelnú obdĺžnikovú plochu o rozmeroch cca 22 x 15 m.

Medzi 28 hrobmi súvisiacimi s existenciou dvorca, možno rozpoznať dva horizonty. K staršiemu z nich patrí tých 22 hrobov, ktoré na základe horizontálnej stratigrafie a charakteristických nálezov boli zahĺbené v období plnej funkcie dvorca, t. j. od polovice 9. do prvej polovice 10. stor. Hranicu pochovávaní na ploche cca 20 x 10 m vymedzoval na troch stranách priebeh palisádového opevnenia a komunikácia od vstupnej brány dvorca do sídelnej časti.

Obr. 15. Ducové – Kostolec. Vľavo: striebrom tautované ostrohy a upevňovacie príslušenstvo (9. stor.). Vpravo: striebrom tautované ostrohy, detail výzdoby. Foto: archív AÚ SAV v Nitre.

Hroby sú usporiadané v troch radoch orientovaných v smere juh – sever. Všetky hrobové jamy zachovávajú približnú orientáciu západ – východ s miernym odklonom k osi ZJZ/VSV. Kostry boli uložené nznak, prevažuje poloha s obidvomi rukami vedľa tela.

Osem hrobov v prvom – východnom – rade (dĺžka 10 m) je uložených husto vedľa seba a hrobové jamy doslova „lemovali“ predpokladanú komunikáciu od vchodu do rotundy k prechodu do sídelnej časti. Sedem hrobov predstavovalo podstatne nesúrodnejší druhý (stredný) rad, mal dĺžku 15 m a vzájomná vzdialenosť hrobov bola medzi 0,6 až 3 m. Tretí – západný – rad s dĺžkou asi 15 m je opäť pravidelný, pozostáva zo siedmich hrobov vo vzájomnej vzdialenosti 0,4 – 1,8 m.

Pochovaní jedinci boli uložení v truhlách z ihličnatých drevín (podľa E. Hajnalovej to bola najskôr jedľa biela), stopy dreva z truhiel sa našli vo všetkých hroboch. Na dne 11 hrobov boli na kratších stranách prehĺbenia, ktoré môžu byť dokladom truhiel na nôžkach. Dve z mužských kostier boli uložené v truhlách spevnených masívnymi železnými kovami.

Súbor hrobov pozostáva zo 16 mužských, 3 ženských a 3 detských hrobov (J. Jakab, M. Stloukal). Výrazne teda dominuje mužská časť populácie. Kostry troch žien sú uložené tesne vedľa seba vo východnom rade, kostry detí ležia v strednom (2x) a západnom (1x) rade. Samostatnú pozíciu má zrubová hrobka s obdĺžnikovým pôdorysom, ktorá sa nachádzala pri vstupnej bráne, priamo v juhozápadnom rohu dvorca. Steny hrobky tvorili dubové trámy.

V hrobke boli vedľa seba pochovaní v osobitných truhlách z jedľových dosiek dvaja dospelí muži s ostrohami. Veľkosť hrobových jám sa pohybuje v rozpätí 206x82 – 270x120 cm v prípade dospelých a 117x46 – 158x78 cm v prípade detí.

Zrubová hrobka s dvomi kostrami má rozmery 320x270 cm. Hrobové jamy boli zapustené 60 – 140 cm pod úroveň podlažia a ich hĺbka sa pohybovala v rozpätí 131 –

250 cm u dospelých a dospievajúcich jedincov, 109 – 145 cm u detí. V súvisi s hrobmi dospelých jedincov sa neukazuje priamy vzťah medzi pohlavím alebo dĺžkou pochovaného a medzi veľkosťou, resp. hĺbkou hrobovej jamy.

Zrubové obloženie stien sa okrem spomínanej hrobky vyskytlo aj v jednej ďalšej veľkej hrobovej jame. V 15 hrobách, čo je 68,2 %, boli predmety materiálnej kultúry. V mužských hrobách popri ďalších zaujímavých typoch nálezov je častým pár ostrôh (až v 11 hrobách), väčšie nože a zavieracie nože. Páry praciek a prievlečiek upevňujúcich nohavice pod kolenami zodpovedajú zobrazeniam odevov elitných bojovníkov na franských výtvarných zobrazeniach. Jednotlivo sa vyskytli aj fragmenty kovaní z vedierka. V hrobe 1205 s kostrou muža vo veku okolo 60 rokov boli vložené typologicky o niečo staršie predmety: striebrom tauzovaný pár ostrôh s upevňovacími kovaniami a vrtulovité, ešte akoby „neskoroavarské“ výrobky evokujúce kovanie opaska.

Tieto predmety patria síce najneskôr už do druhej štvrtiny 9. stor., avšak doba ich vloženia do hrobu, resp. väčší časový odstup medzi výrobou a „tezauráciou“ v hrobe môže súvisieť s vyšším vekom pochovaného muža. V súvisi s tauzovanými ostrôhmi z hrobu 1205 možno predpokladať azda italský pôvod (M. Schulze-Dörrlamm) čo by korešpondovalo so spomenutými, asi akvilejskými inšpiráciami pri budovaní rotundy na dvorci. Pozoruhodný súbor obsahoval aj hrob 1665: starší muž napriek ťažkej deformácii dolných končatín (nespôsobilý jazdy) mal na nohách pár ostrôh a pri nohách drevenú schránku so súborom predmetov, medzi ktorými je aj zavierací nôž – britva, skalpel, hrebeň a oslička, teda predmety „chirurgicko-kozmetického“ charakteru. Muž patril k elitnej skupine obyvateľov dvorca, o čom svedčia ostrohy, avšak v skutočnosti už nepatril k jeho bojaschopným členom. V súvisi s možnou funkciou v oblasti liečiteľstva je v súlade azda práve telesná chyba jedinca, t. j. niekedy základ domnelej sily v liečiteľstve, alebo aj v mágii. V ženských a detských hrobách boli ako súčasti ozdôb tela pozlátené, alebo strieborné šperky (náušnice, gombíky).

Z hľadiska sledovania citových prejavov pri včasnostredovekých pohreboch spomeniem aspoň dva prípady. V hrobe nedospelého mužského jedinca bol nielen väčší nôž so zriedkavo sa vyskytujúcou hnanou kostenou rukoväťou, ale na panve bolo aj šesť „vhodených“ zlatých hrozníčkovitých náušníc. V jednom zo ženských hrobov bol podobne zrejme pri uložení tela v blízkosti lebky – teda nie na hrdle – umiestnený náhrdelník. V hrobách úplne chýbala keramika.

Obr. 16. Výber šperkov z veľkomoravských hrobov pri rotunde (9. stor.). Hrob 533 s mincou Ladislava I. (1077 – 1095).

Druhý horizont veľkomoravského pohrebiska predstavuje šesť hrobov, rozložených na dvoch miestach: dva hroby sú situované paralelne s východným radom prvého horizontu, štyri hroby sú nepravidelným predĺžením západného radu hrobov prvého horizontu severným smerom. Hroby prechádzajú do sídelnej časti dvorca, nerešpektujú priebeh hlavných vnútorných komunikačných spojov, resp. jeden z nich porušuje i jeden z vnútorných deliacich palisádových žlabov medzi sakrálnou a profánnou časťou dvorca. Vertikálna a horizontálna stratigrafia svedčí o tom, že táto skupina hrobov

Obr. 17. Ducové-Kostolec. Náušnice z druhého horizontu hrobov pri rotunde (okolo polovice 10. stor.).

bola zapustená už v období, keď zaniklo striktné vnútorné členenie veľmožského sídla. Rešpektuje však rady hrobov, resp. ich rozloženie v staršom horizonte.

Odkryli sa 3 mužské a 3 ženské kostry, kostry detí v tomto prípade chýbajú. Rozmery hrobových jám sa pohybujú medzi 180 – 230 x 60 – 95 cm, ich hĺbka medzi 113 – 170 cm. Základná orientácia hrobov ostáva Z-V, jeden hrob má orientáciu JVJ-SZS. Stopy dreva z truhly boli v dvoch hroboch. Medzi nálezmi sú pre datovanie pozoruhodné strieborné lunicové náušnice z hrobu 1460 z obdobia okolo polovice 10. stor. s hroziakovitým príveskom a bubienkami.

Rodová skladba veľkomoravskej fázy pochovávaní pri rotunde je výrazne asymetrická, podiel pochovaných žien a detí je veľmi malý. Priemerný vek pochovaných je 28 rokov, čo pri 70 – 90 rokoch trvajúcom pochovávaní by mohlo zodpovedať 10 – 12/15 člennej populácii. Mužská populácia pochovaná v prvom i druhom horizonte včasnostredovekého cintorína má vo všeobecnosti vysokú postavu a silnú telesnú konštrukciu, v čom je v porovnaní s tunajšou stredovekou a novovekou pochovanou populáciou odlišnosť (J. Jakab, A. Ruttkay, M. Stloukal). Tvar lebiek zodpovedá leptodolichomorfnému typu (dlhšie lebky). Naproti tomu jedinci ženského pohlavia majú nižší vzrast a gracilnú postavu.

Charakteristický výčnelok – torus palatinus – na hornom podnebí viacerých pochovaných môže byť popri analýze DNA jedným zo záchytných bodov pri sledovaní možných príbuzenských vzťahov obyvateľov dvorca.

Hroby prvej fázy predstavujú reprezentatívnu sériu jedincov z včasnostredovekej fázy pochovávaní pri rotunde. Hroby sú usporiadané v uzavretých radoch a nie sú zreteľné medzery, ktoré by boli následkom zničenia ďalších veľkomoravských hrobov neskoršími zásahmi. Veľkomoravské hroby sa nachádzali výlučne v juhovýchodnej časti plošiny.

Skladba pochovaných jedincov podľa pohlavia a veku, resp. i charakter nálezov by nasvedčovali tomu, že ide o hroby elitnej populačnej skupiny, pravdepodobne hegemoná (vlastníka?) dvorca a jeho rodinu (časť mužských hrobov spolu s kostrami žien a detí) a členov vojenskej družiny (veľká časť mužov s ostrohami). Hroby patriace do druhého horizontu by mohli naznačovať možnosť, že zánik dvorca okolo pol. 10. stor. nemusel znamenať likvidáciu tunajšej veľkomoravskej vedúcej vrstvy.

Veľmožský dvorec vznikol okolo polovice 9. stor. a pretrval vo svojej funkcii asi až do druhej tretiny 10. stor., keď bol spustošený požiarom. Mal správnu i vojenskú funkciu a reprezentoval centralizačné a christianizačné snahy vedúcej vrstvy veľkomoravskej spoločnosti. Rotunda plnila zrejme funkciu vlastníckeho kostola. Výrobné dielne sa na dvorci nezistili, v najbližšom okolí sa však našli stopy železiarskej výroby a pálenia vápna.

Obr. 18. Ducové – Kostolec. Pokus o digitálnu rekonštrukciu vzhľadu veľmožského dvorca z 9. stor (V. Kyjovská.)

K problematike spoločenskej diferenciacie a k objemu nutnej práce, ktorú si budovali mohli vynútiť od obyvateľstva prispieva výpočet objemu surovín potrebných na výstavbu veľkomoravského dvorca v Ducovom. Ide o stručnú – aspoň približnú – prezentáciu spotreby dreva, kameňov použitých pri budovaní architektúr a maltových spojív (E. Hajnalová, Ľ. Illášová a V. Šujanová).

Doterajšie poznatky o veľkomoravských dvorcoch (Břeclav-Pohansko, Ducové, Nitrianska Blatnica) nasvedčujú tomu, že tu dominovalo palisádové opevnenie, ktoré v kombinácii s prírodnými prekážkami poskytovalo dobrú obranu. Predovšetkým dvorec v Ducovom je bližšie k označeniu „castellum“ s palisádovým opevnením.

Prakticky úplné preskúmanie a možnosť na niektorých úsekoch sledovať presné rozmery a rozloženie palisádových kolov poskytujú dobrý základ pre rekonštrukciu

opevnenia. Dubové koly s priemerom 20 – 24 cm otesané zväčša do štvorhranov boli ukladané do radu tesne vedľa seba. Materiál na palisádové opevnenie si vyžadoval použitie dreva približne z 1 500 – 1 700 dubov.

Objem kameňa potrebného pre budovanie rotundy v Ducovom presahoval 180 m³. Je to pozoruhodný výkon už i preto, že miestne zdroje povrchového vápenca sa použili len v základoch, nadzemné lícované časti sa budovali z plochých riečnych valúňov, alebo bridlicových platní – teda z materiálu, ktorý bolo treba transportovať z niekoľkokilometrovej vzdialenosti.

S murovanou architektúrou súvisí výroba stavebných spojív. Napr. zo západogermánskych prameňov jasne vyplýva význam výroby vápna v 8. – 9. stor. a povinnosti obyvateľstva pri tejto výrobe. Naznačuje sa aj počet ľudí vykonávajúcich túto službu v závislosti od vzdialenosti medzi zdrojom suroviny, výrobou vápna a miestom stavby.

Na dvorci v Ducovom sa malta využívala: 1. na murovanie a potom na obojstranné omietnutie nad-základového muriva; 2. na výrobu liatej dlážky v zrubových obytných stavbách (3 – 4 cm hrubá vrstva malty spočívala na podsýpke z jemného riečneho piesku); 3. podľa potreby na upevnenie – zalievanie – spodných častí palisádového opevnenia (zachované odtlačky jednotlivých kolov). Len na základnú výstavbu a omietnutie rotundy bolo potrebných okolo 35 – 40 000 l malty. Ak k tomu pridáme dlážky a fixovanie palisád, vychádza nám objem aspoň 50 000 l. Pri pomere agregátu a vápenného spojiva 2:1 bolo potrebných okolo 16 – 18 000 l vápna. Súhrou priaznivých okolností v dobe výskumu dvorca v Ducovom sa podarilo objaviť, čiastočne preskúmať a zdokumentovať pec na pálenie vápna vo vzdialenosti okolo 600 – 700 m od lokality (A. Ruttkay).

Konštrukcia, veľkosť (priemer pece okolo 4,5 m), sporadické zlomky keramiky a analýza výpalkov naznačujú, že ide azda o pec súvisiacu so stavebnou činnosťou pri budovaní blízkeho dvorca. Pre výpočet produkcie som využil produktivitu ľudových vápeniek podľa etnografických paralel (P. Mruškovič.). Pec s priemerom 4,5 m by potrebovala na jeden výrobný cyklus (1 – 3 dni) 10 – 12 m³ kameňa, výpalok by predstavoval 7000 – 9000 kg (5000 – 6000 l) „suchého“ vápna, spotreba dreva mohla byť asi 40 – 50 m³ (prevažuje bukové a brestové drevo (E. Hajnalová), teda drevná surovina s vysokou výhrevnosťou). Pri vyberaní vápna sa do jeho štruktúry dostali zo stien pece aj kúsky prepálenej hliny. Výroba malty sa uskutočňovala zrejme už v areáli výstavby. Ako agregát sa používal na Kostolci nie riečny piesok, ale dolomitický piesok (V. Šujanová), teda surovina, ktorá sa v blízkosti lokality ťaží v striedavom rozsahu i v súčasnosti a ohrozila existenciu Kostolca. Malta bola veľmi tvrdá, vápno i tu obsahovalo vysoký podiel horčíka.

Červené zrnká pochádzajúce zo stien pece dávajú malte vzhľad tzv. židovskej malty. Je to výsledok techniky pálenia vápna a nie cieleného rozbíjania tehál na spevnenie malty (Vitruvius).

Celková spotreba vápna na dvorci by predstavovala objem z 2 – 3 výpalkov zistenej pece s použitím 10 – 12 m³ vápenca.

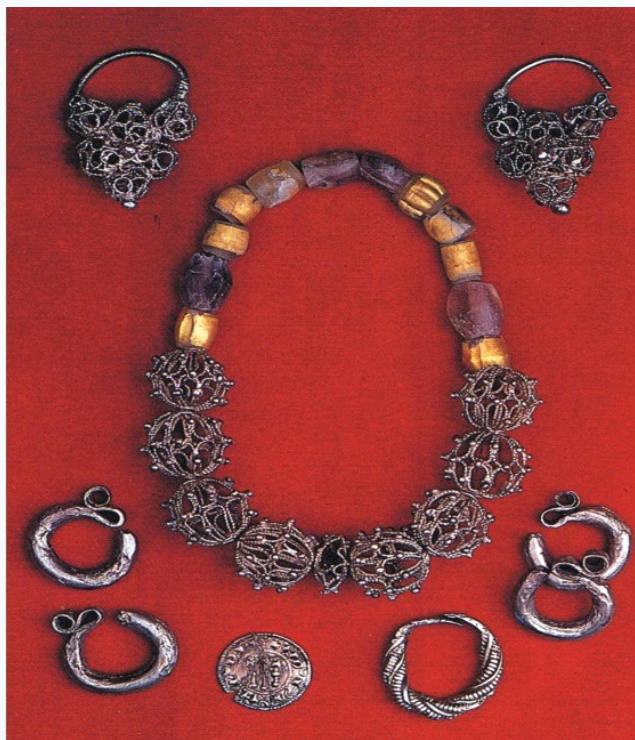
Vysoká spotreba surovín rôzneho druhu a s tým súvisiaca náročná spoločensky nutná práca sa týka budovania jedného zo svojimi rozmermi relatívne malých sídiel vedúcej vrstvy v 9. stor. – dvorca s obyvateľmi, ktorých počet nepredstavoval viac ako 10 – 12/15 ľudí. Výstavba dvorca je výsledkom práce väčších skupín populácií z okolitých osád, ktoré predstavovali pracovnú silu a hospodárske zázemie vedúcej vrstvy a jej vojenský sprievod. Pracovné a organizačné nasadenie obyvateľstva pri budovaní veľkých sídiel – včasnostredovekých hradísk muselo byť nepomerne vyššie. Svedčí to o mocenských pákach, ktorými disponovala vedúca vrstva vo vzťahu k jednoduchému obyvateľstvu a o počte práceschopného obyvateľstva v okolí sídiel, čo sa však dotýka už priamo problematiky historickej demografie.

Stredoveký cintorín

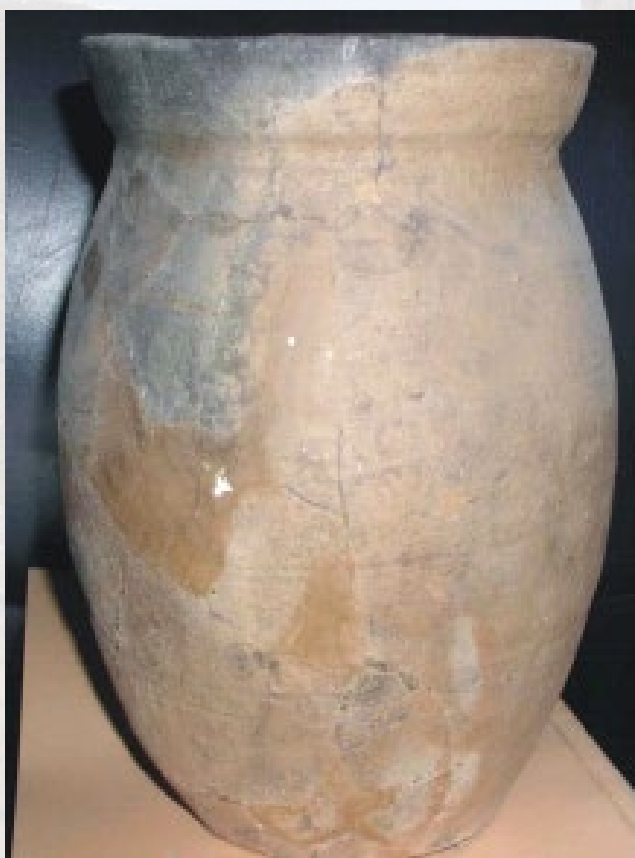
Zánik veľkomoravského dvorca nastal niekedy v druhej tretine 10. stor., podľa prírodovedných expertíz azda medzi rokmi 940 – 970. Plošina lokality sa premenila na rozsiahly cintorín s hrobmi sústreďujúcimi sa okolo pustnúceho veľkomoravského kostola, ktorý sa asi už od prelomu 10. a 11. stor. menil postupne na ruinu.

Obr. 19. Ducové – Kostolec. Detský hrob z 11. stor. obložený kameňmi aj zo zanikajúcej rotundy. Foto A. Ruttkay

Obr. 20. Ducové— Kostolec. Stredoveký cintorín po zániku veľmožského dvorca s rotundou. Šperky a minca Ladislava I. (1077 – 1095) z bohatého ženského hrobu. Foto archív AÚ SAV.

Obr. 21. Ducové – Kostolec. Nádoba s kostrou kurovitého vtáka a s mincou Ondreja II. (1205 – 1235).

Dvorec v Ducovom asi prevzal z hľadiska správnej funkcie v mikroregióne okolo polovice 9. stor. v rámci integračného procesu funkciu slovanského hradiska – teritoriálneho mocenského centra v Po-bedime, ktoré zaniklo.

Na Kostolci vzniklo sídlo patriace do vrcholného obdobia veľkomoravského kniežatstva. Historické pozadie udalostí, v dôsledku ktorých bol dvorec vypálený, možno naznačiť len v rámci úvah o diferencovanom vývoji jednotlivých častí Veľkej Moravy od konca 9. až začiatku 10. stor., resp. po rozklade územia na menšie časti, ktoré mali rozličné formy interakcií k maďarskej konkviste a čoskoro i k počiatkom uhorského štátotvorného procesu.

Ducové leží na území severne od čiary výskytu staromaďarských hrobov z prvej polovice 10. stor. Zánik dvorca možno súvisí s prvými prienikmi včasnouhorských vojsk na stredné Považie a dobytím tunajších slovienskych mocenských uzlov tak, ako by sa to mohlo aspoň hypoteticky vyvodiť napr. v chronologicky a obsahovo zdeformovanej pasáži z Anonymovej kroniky o výprave začínajúcej dobytím Nitry a pokračujúcej dobytím „hradov“ Šintava, Hlohovec, Bana, Beckov a Trenčín.

Iným, v pohraničných oblastiach včasnouhorskej expanzie asi po rokoch 958 – 960 historicky celkom reálnym faktorom mohla byť aj prítomnosť Pečenehov ako vojenských strážnych oddielov posilňujúcich tradície ľahkej stepnej jazdy vo včasnouhorských vojskách. Pečenehovia sú na Považí doložení v blízkosti Ducového ešte aj v 13. stor.; ľahkú jazdu vyzbrojenú šablou naznačuje v stredovekej fáze cin-

Obr. 22. Dievčenská čelenka – parta, z hrobu zo 14. storočia.

torína pri troskách rotundy zranenie lebky jedného muža pochovaného na prelome 11. a 12. stor.

V súvis so zánikom dvorca v Ducovom je pozoruhodný výskyt dvoch úzkych, rozmery malých trojlístých hrotov šípov. Ich analógie vo východnej Európe sú časté v 10. – 11. stor., avšak v starších staromaďarských hrobách ešte chýbajú.

Násilný zánik, vypálenie opevnenia a zrubových objektov na dvorci nastali asi v období 940 – 970. Zánik dvorca neznamenal výraznejšie zmeny v štruktúre osídlenia mikroregiónu. O kontinuite okolitých sídlisk svedčí aj rozsiahly stredoveký cintorín na ploche bývalého dvorca. Okolo poškodenej rotundy, kt. nebola obnovená a menila sa postupne na ruiny a okolo polovice 15. stor. nebola už na povrchu terénu viditeľná, nachádzal sa od konca 10. do 2. pol. 15. stor. stredoveký cintorín na ktorom bolo preskúmaných do 1550 hrobov. Išlo o pochovávanie z viacerých okolitých osád. Nad hrobmi z 11. – 13. stor. sú často kamenné príkrovy. V 13. stor. bol priestor pochovávania vymedzený na východe výraznou priekopou.

Najstaršie hroby z druhej – stredovekej fázy pochovávania (vyššie 1 550) sú datované už do poslednej tretiny 10. stor. Vyskytli sa v nich filigránové šperky zo staršieho horizontu výrobkov okruhu tzv. zlomkového striebra, bronzové šperky so vzťahmi ku korutánskej oblasti a v jednom prípade i minca českého kniežaťa Boleslava II. (967 – 999). Pochovávanie spočiatku rešpektuje priestor hrobov prvej fázy; najstaršie hroby sa zistili len severne a východne od rotundy. V druhej polovici 11. stor. zasiahlo pochovávanie už i do priestoru zaniknutých veľkomoravských obytných stavieb v severnej časti dvorca a až v druhej polovici 12. stor. sa vyskytli prvé stredoveké hroby v superpozícii nad plochou prikostolného cintorína z veľkomoravského obdobia.

Na lokalite sa v 11 – 13. stor. pochovávali obyvatelia viacerých osád v okolí. Náhrobné príkrovy pochádzajú zo zdrojov vzdialených až 8 – 12 km. (Ľ Illášová). Kostrové pozostatky a bohaté nálezy materiálnej kultúry z hrobov (šperky, ozdoby

tela a odevu a veľký počet mincí a i.) tvoria súbor dokumentujúci materiálnu kultúru, fyzický a zdravotný stav, čiastočne aj duchovný svet slovenského dedinského obyvateľstva vo včasnom a vrcholnom stredoveku.

Pomerne dlho boli zvyšky zaniknutej stavby na Kostolci asi jediným sakrálnym objektom v okolí s tradíciou kresťanského pochovávanía. Hroby v porovnaní s inými stredovekými cintorínmi pri kostoloch však obsahujú veľa nálezov materiálnej kultúry a tiež niektoré prvky pohrebného rítu naznačujú, že cintorín bol istý čas asi mimo prísnejšieho cirkevného dohľadu.

Rádus pochovávanía sa postupne zmenšoval a po polovici 15. stor. sa cintorín prestal niekoľko desaťročí používať. Asi sa v tom odzrkadľuje aj vznik nových kostolov v susedstve (v 12. stor. Modrová a Banka, asi už v 14. stor. Moravany nad Váhom), pri ktorých vznikli nové lokálne cintoríny.

Vojenské stanoviisko v 15. stor.

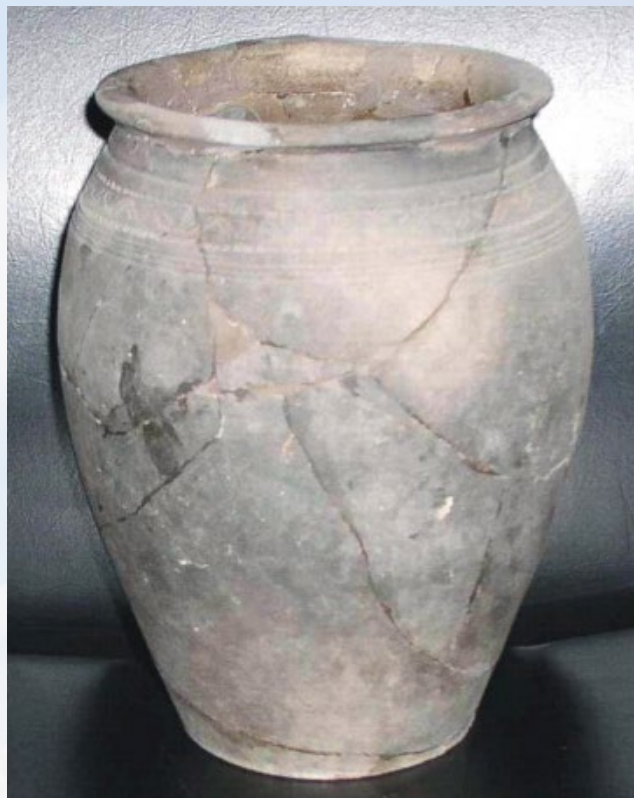
V druhej tretine 15. stor. bol na Kostolci krátkodobý vojenský tábor bratříkov. Svedčí o tom kolová ohrada, zahĺbené a nadzemné provizórne objekty a početné nálezy materiálnej kultúry (keramika, militáriá, pracovné nástroje, mince a pod.).

Obr. 23. Ducové – Kostolec. Pokus o digitálnu rekonštrukciu vzhľadu novovekého cintorínu (V. Kyjovská.)

Novoveký cintorín

Obdobie od polovice 16. stor. asi do 1860 predstavuje novoveká fáza cintorína. Odkrytých bolo do 350 hrobov. Hroby sa najprv koncentrovali okolo dreveného kríža postaveného na južnom okraji ostrohu. Neskôr, asi od polovice 17. stor. a pochovávalo v pomerne úzkom páse pozdĺž západného okraja plošiny, ktorý vymedzovala ohrada z drevených kolov. Na cintoríne bez kostola je pochovaná asi 1/3 zomrelých z osady Ducové, ostatných pochovali pri farskom kostole v Moravanoch nad Váhom. V hroboch boli nálezy materiálnej kultúry z ľudového prostredia – ozdoby tela, súčasti odevu, devocionále (krížiky, ružence, medailóny), mince. Do 16 a 17. stor. spadajú hroby niekoľkých novorodeniatok uložených v nádobách.

Obr. 24. Ducové – Kostolec. Nádoba s kostrou kurovitého vtáka a s mincou Ondreja II. (1205 – 1235).

Pri zhodnotení odkrytých 1895 hrobov v troch fázach pochovávaní (asi najväčší počet systematicky odkrytých a dokumentovaných hrobov na Slovensku a v susedných štátoch) sa skrývajú veľké možnosti pre antropologický výskum. Ide napr. o komparáciu tvarov a dĺžky lebiek. Obrovský antropologický súbor z 9. – 19. stor., ktorý patrí kontinuálne v podstate len tunajšiemu autochtónnemu slovansko – slovenskému obyvateľstvu, odráža aj v medzinárodných odborných reláciách napr. zistenia o postupnom procese skracovania lebiek (M. Stloukal).

Poznámky k najstarším dejinám obce Ducové

V stredovekých názvoch obce Ducové sa v tvaroch Duczrew, Ducibrod jasne odzrkadľuje existencia tunajšieho brodu. Dodnes ho prezrádzajú toponymá Horný a Dolný brod priamo pod Kostolcom. Je však potrebné zdôrazniť, že v obidvoch názvoch je skryté aj latinské dux – vojvoda. V tradícii, ktorú v dobe výskumu ešte poznali najstarší seniori bol zakladateľom (?) obce vraj muž menom Duco. Veľmi blízko k takémuto názvu má aj zmienka v uhorskej kronike anonymného autora z konca 12. stor., že slovanskí obyvatelia v dobe maďarskej konkisty označovali svojich vodcov slovom duka. V názve obce Ducové sa teda vynára možný súvis s označením mocenskej pozície muža s vojenskou družinou na tunajšom veľkomoravskom dvorci.

Do popredia vystupuje otázka možnej kontinuity správneho územia v okolí Ducového. Spomenul som už hrad Bana medzi Hlohovcom a Beckovom v súvisi s popisom zaberania územia asi už včasnouhorskými vojskami po roku 955. Až do 13. stor. je do-

ložená existencia prechodného komitátu Bana niekde v okolí dnešných Piešťan. V 13. stor. sa spomína prístupová cesta k Bane cez Ratnovce, teda na vážskom ľavobreží. Aj tento údaj zdanlivo podopiera tradičný názor – stotožnenie hradu Bana s dedinou Banka a situovaním hradu na vrch Červená veža. Existencia hradu na tomto mieste je však prakticky vylúčená. Ide o polohu nevhodnú z hľadiska terénnej konfigurácie pre stavbu opevneného sídla a početné terénne prieskumy taktiež priniesli negatívne výsledky. V stredovekých prameňoch sa dnešná obec Banka označuje ako Bana Minor (Kisbanya). Slovenský názov Banka je takisto zdobnelou formou naznačujúcou blízkosť skutočnej Bany (Maior). Starobylosť a kontinuitu tunajších toponým a osídlenia indikuje názov susednej osady Moravany a horského masívu Marhát. K doterajším pokusom v prístupe k problematike záhadnej Bany pripájam ďalšiu hypotetickú alternatívu, ktorá sa však opiera o podrobné štúdium sídliskových pomerov v mikroregióne.

Hrad, resp. aj malý komitát Bana spreď 14. stor. môže byť nepriamym reliktom tunajšej starobylej územnej jednotky súvisiacej v počiatkoch s hradiskom v Pobedime a neskôr s dvorcom v Ducovom(!). V 11. – 12. stor. mohol byť pravdepodobne správnym centrom blízky Hrádok. Od 13. stor. zemepanským sídlom regiónu – hradného panstva na vážskom ľavobreží sa stal hrad Tematín. Výpočet mocenských centier v regióne Považského Inovca treba doplniť o mohutné hradisko Valy nad obcou Bojná (K. Pieta). Toto hradisko bolo obrátené už viac k Ponitriu, jeho veľký vojenský a obchodný význam bol zreteľný najmä od druhej polovice 9. stor.

Ducové bolo v stredoveku stálou súčasťou panstva hradu Tematín (A. Ruttkay). Keďže veľký stredoveký cintorín pri zaniknutom kostole patrila obyvateľom viacerých okolitých osád, nemôže byť základom pri úvahách o počte obyvateľov samotnej osady Ducové. Presnejšie údaje o obyvateľoch, feudálnych povinnostiach a aj o hospodárskom potenciáli poskytuje cenný urbár tematínskeho hradného panstva z roku 1636. Osada patrila v tomto období v porovnaní so všetkými osadami hradného panstva medzi malé sídliská. Vo svojom názve si však asi zachovala tradíciu dávneho dvorca z 9. stor. na Kostolci.

Kostolec ako historický pamätník

Po skončení archeologického výskumu vystúpila otázka ďalších osudov a využitia Kostolca. Už rokoch 1972 – 73 na katedre dejín architektúry VŠT (STU) vzniklo na základe podnetov vynikajúceho znalca historických architektúr I. Puškára niekoľko študentských prác a návrh na prezentáciu odkrytých pamiatok z 9. stor. v Ducovom. Náčrty siahali od jednoduchej rekonštrukcie objektov až po monumentálny pamätník vo forme zvona prekrývajúceho rotundu a obytné stavby dvorca. Boli to teoretické návrhy, ich realizácia z technických, finančných a odborných hľadísk nebola možná. Moja skromná predstava siahala len po náznakové rekonštrukcie niektorých objektov, najmä palisádových hradieb s cieľom uzavrieť priestor dvorca pred pohľadom na zničené časti lokality. Moje predstavy sa stretli so súhlasným stanoviskom piešťanského architekta p. Mrvu a najmä riaditeľa Balneologického

múzea v Piešťanoch právnika a inžiniera p. Elemíra Čelka. E. Čelko sa pustil s obrovskou energiou do realizácie pamiatkovej adaptácie vybraných objektov na Kostolci. Úspešne zorganizoval v optimálnej možnej miere obnovenie zničených častí šijového valu a palisádové opevnenia dvorca. Bez aktivít p. Čelka a jeho tímu, v ktorom prvoradú úlohu zohrali vtedajší mladí pracovníci múzea Pavol Kováč, Jozef Radošinský a Ivan Bolerázsky, by nebol vznikol dnešný pamätník, ktorý sa zmenil na nadregionálne miesto s náboženským a kultúrnym poslaním.

Azda bude viac než vhodné pripojiť tu priamo text z pera E. Čelka v prvej sprievodcovskej publikácii Alexander Ruttkay – Elemír Čelko s názvom Kostolec – archeologická rezervácia (s. 26-29).

V roku 1973 uznesením rady ONV v Trnave bol Kostolec vyhlásený za chránenú archeologickú rezerváciu a v jeho okolí sa určilo ochranné pásmo. V hodnotiacej správe štátnych vedeckých a kultúrnych orgánov a inštitúcií sa zdôraznila potreba pamiatkovej ochrany a hlavne ďalšieho využitia Kostolca. V dôvodovej správe sa okrem historickej unikátnosti veľkomoravského komplexu vyzdvihla najmä príťažlivosť krajiny scenérie a blízkosť takého centra cestovného ruchu, akým sú Piešťany. Západoslovenské kameňolomy a štrkopiesky, n. p., po pridelení náhradného ťažobného pásma zaujali kladné stanovisko a vypustili Kostolec z okruhu svojich záujmov pre ťažbu dolomitického vápenca. Tým sa skončilo výskumné obdobie, ktoré vnieslo do našich národných dejín mnoho nových poznatkov z málo prebádanej periódy, čím sa obohatila naša história údajmi nesmierneho významu.

Po skončení výskumu sa nastolila otázka, čo ďalej a aký osud čaká túto lokalitu, či nebude pokračovať prax z iných archeologických lokalít, že po zdokumentovaní a výbere predmetov historicky cenné miesta zasypali a odovzdali pôvodnému účelu. Počas celého výskumu Balneologické múzeum v Piešťanoch pozorne sledovalo jeho priebeh a výsledky a po skončení výskumu sa prihlásilo so smelým zámerom urobiť rekonštrukciu, konzervačné práce a vytvoriť archeologickú pamiatkovú rezerváciu tak, aby bola prístupná rastúcim záujmom verejnosti. Roku 1976 Balneologické múzeum v Piešťanoch úradne prevzalo lokalitu Kostolec – Ducové do svojej správy a riadenia. Tak bola uzavretá dôležitá kapitola vývinu v úsilí, aby sa vedecké poznatky realizovali na báze modernej muzeológie na oboznámenie návštevníka s hodnotami, ktoré odkryla archeológia.

Po prvý raz sa takto umožňuje na Slovensku poznať obdobie našich národných dejín z čias Veľkej Moravy a obdobie po ňom priamo v teréne. Nastalo obdobie rekonštrukcie, konzervácie a pamiatkovej úpravy.

Táto fáza muzeologickej realizácie od výskumu po expozíciu bola ťažká, lebo podobné riešenie sa doteraz na Slovensku nevyskytlo. Archeologický výskum má už svoju tradíciu a metódy práce, kým muzeológia doteraz nemala nijaké zásady ani vzory, podľa ktorých by sa malo postupovať. Vznikli dva názorové smery: alebo rekonštruované objekty zakryť modernými architektonicky vhodnými stavbami, alebo rekonštrukciu urobiť v duchu obdobia, keď

projekty plnili svoje poslanie, bez zásahu modernej architektúry. Prevládlo druhé riešenie, ktoré bolo prirodzené a v našom prípade nevyžadovalo také veľké finančné náklady ako riešenie prvé.

Vypracoval sa presný elaborát a harmonogram práce na dlhšie obdobie, ktoré sa menilo podľa niektorých okolností. Konzultantom bol Archeologický ústav SAV v Nitre. V prvých rokoch rekonštrukčných prác finančnú pomoc poskytl Okresná pamiatková správa v Trnave a MsNV v Piešťanoch.

Jednou z prvoradých úloh bolo vyrovnanie a zatrávnenie terénu a takisto priblížiť k pôvodnému stavu lokality pred rokom 1964 – 1965, keď odhumusovaním severovýchodnej časti plošiny sa znížila i časť mohutného obranného valu s pôvodnou hradbou. Akcia zarovnania terénu si vyžadovala doviesť 4 000 m³ zeminy, ktorá sa získala z kameňolomu pri odkrývke terénu pre novú ťažbu roku 1977. Zarovnanie terénu urobili mechanizmy JRD Tematín.

Ďalšou dôležitou prácou v tom istom roku bolo oplotenie lokality, aby bola chránená pred devastáciou. Prípravné práce na konzervovanie a rekonštrukciu rotundy, ako i veľmožského obydlia a veže sa uskutočnili roku 1978 pod odborným vedením dvoch pracovníkov Pamiatkостavu Trenčín. Nasledovala konzervácia rotundy, až dovtedy najlepšie zachovanej známej veľkomoravskej stavby so zvyškami pôvodného muriva do výšky 40 cm, s vchodom na severozápadnej strane lode. Doplnenie nadstavby zachovaného muriva si vyžadovalo prísne odbornú prácu. Uskutočnilo sa to z deštruovaného materiálu z okolia rotundy, čiastočne aj z dovezených kameňov rovnakého druhu. Úprava je veľmi názorná a historicky reálna. Tieto práce si vyžadovali aj použitie stavebných postupov z obdobia stavby rotundy.

Obytné stavby boli pôvodne budované z masívnych dubových hrád (trámov) a dlážka z malty. Pri rekonštrukcii oboch stavieb sa vyznačili pôdorysy uvedených stavieb, pričom sa použili dubové brvná v priemere 12 x 12 cm s vyznačením kamenných kozubov, čím objekty dosiahli požadovaný archaický vzhľad.

Na poskytnutie informácií návštevníkom boli umiestnené tri kovové panely, na ktorých okrem stručných textov v slovenskom a nemeckom jazyku sa načrtla i celková rekonštrukcia odkrytých objektov. Ďalšie tri informačné kovové panely boli umiestnené v Piešťanoch a jeden na Ducovom.

Palisádová rekonštrukcia bola najnáročnejšou pamiatkovou úpravou, hlavne prezentáciou niektorých častí opevnenia, akým bola vstupná brána a nárožia dvorca. Identifikácia bola uľahčená tým, že sa mohla odvolať na predmety, ktoré sa našli pri výskume; ony určili formu a potrebné technické údaje.

Vedelo sa, že hrady (trámy) boli dubové, objavili sa i úseky, kde sa zachovali ich odtlačky v malte, ktorou sa zalievali a tým spevňovali vo vopred vyhlbených žľaboch. Preto boli známe i takéto detaily: kolové hrady postavené tesne vedľa seba malí štvorhranný prierez v hrúbke

22 — 24 cm a výške asi 3,5 m, z čoho 100 cm bolo zapustených v teréne; na severnej strane bola palisáda zdvojená, zvnútra podopretá šikmým radom kolov. Objem dreva na náročné opevnenie budované v 9. storočí pochádzal asi z 1 500 – 1 700 dovezených statných dubov.

Pri rekonštrukcii palisád sa použilo 350 m³ dubového alebo cerového dreva, ktoré bolo opracované na požadovanú hrúbku a výšku na píle JRD Lúka; hroty sa upravili na lokalite. Transport kolov a ich umiestnenie a postavenie patrili medzi najťažšie rekonštrukčné práce. Vykonali ich traja pracovníci múzea. Koly boli každý rok napustené chemickými konzervačnými látkami, aby ich životnosť bola čo najdlhšia.

V januári 1980 Kameňolomy, n. p., začali na inom mieste s odkrývkou 1 ha priestoru za účelom rozšírenia ťažby. Vedenie múzea sa dohodlo s podnikom, že odkrytú zeminu využije na výstavbu celého valu, ale odvoz zeminy finančne zabezpečí organizátor rekonštrukcie. Týmto spôsobom sa previezlo 24 000 m³ zeminy, ktorú buldozérmi upravili a hneď sformovali tak, že nadväzovala na zvyšok pôvodného valu.

Túto akciu financovala Okresná pamiatková správa Trnava. Pri tejto príležitosti mechanizmy na lokalite definitívne upravili aj priekopu, nad ktorou je val už s postavenou palisádou. Tým sa zdôraznila mohutnosť celého ochranného systému dvorca. Celá zatrávnená plocha pomáha vyniknúť sídlu veľkomoravského veľmoža, takže pôsobí veľkolepým dojmom.

Po pamiatkovej úprave sa urobili menšie práce, akými boli zregulovanie a vyštrkovanie prístupovej cesty na lokalitu, statické zameranie cesty, zriadenie parkoviska pre autá, úprava cesty v dvorci, ako aj iné práce, ktoré skrášlili okolie lokality.

Súbežne Balneologické múzeum prevzalo od Archeologického ústavu SAV v Nitre celý výskumný fond Ducové, ktorý presťahovalo do novozriadeného depozitára v Krakovanoch. Archeologická expozícia múzea bola rozšírená o nový, tematicky veľmi cenný celok počiatkov našich národných dejín, ktorý ročne obdivujú tisícky návštevníkov od nás aj zo zahraničia.

V septembri 1982 Československo usporiadalo v British múzeu v Londýne výstavu Veľká Morava, na ktorej lokalita Ducové už zaujala popredné miesto medzi ostatnými lokalitami veľkomoravského obdobia.

Záverom nemôžeme vynechať uznanie a poďakovanie tým trom pracovníkom múzea, ktorí popri hlavnej pracovnej náplni dobrovoľne, s nadšením a vynaložením veľkej fyzickej námahy pri ťažkej práci výstavby pamiatkovej rezervácie v priebehu piatich rokov vytvorili dielo na chválu Balneologického múzea. Lokalita Ducové je ročne cieľom tisícok návštevníkov Piešťan, školských exkurzií i jednotlivcov, ktorí túžia zoznámiť sa s významnými historickými pamiatkami, nachádzajúcimi sa priamo v teréne.

Ducové predstavuje typ opevneného výšinného sídla s viacnásobným a rôznorodým využitím v praveku i včasnej dobe dejinnej. Najzávažnejším prínosom je identifikácia a odkrytie

Obr. 25. Úprava lokality Kostolec – stav v roku 1990. Foto archív AÚ SAV v Nitre.

výšinného veľkomoravského dvorca s atribútmi feudálneho sídla. Celý komplex patrí medzi jedinečné historické pamiatky a ich vlastivedným využitím sa Ducové stalo skutočným prvým archeologickým múzeom v prírode na Slovensku.

Súčasný stav úpravy a prevádzky archeologickej rezervácie nie je však už v súlade s jej platnou právnou kategorizáciou. V zmysle komisionálnych rokovaní a odborných hodnotení je potrebné, aby sa táto významná, komplexne preskúmaná a vo výbornom stave udržiavaná lokalita zaradila medzi národné kultúrne pamiatky. Ani po stránke terajšej expozičnej úpravy však nemožno stav adaptácie považovať za uzavretý. Do návrhu programu s perspektívou do roku 1995 sa zaradilo niekoľko úloh. Medzi nimi figuruje najmä potreba dokončiť v menšom rozsahu náznakovú rekonštrukciu niektorých častí lokality podľa stavu z 9. stor.

Žiada sa po sadovníckej a výtvarnej stránke dokončiť úpravu areálu rezervácie. Je to ideálne miesto nato, aby sa tu umiestnilo sochárske dielo so symbolikou Veľkej Moravy. Prístupovú cestu je žiadúce upraviť tak, aby bola prístupná i autobusom. Z hľadiska perspektívy statických pomerov na lokalite a estetiky najbližšieho okolia treba uvážiť i vhodné opatrenia na zastavenie tendencií zosuvu zo stien bývalého ťažobného pásma kameňolomu ohraňujúcich lokalitu na severovýchodnej strane. To sú úlohy, ktorých realizácia by nemala na seba čakať. Doterajšie výsledky v sprístupnení lokality vytvárajú predpoklad a záväzok pre ďalší postup. Význam a pamiatkovú úpravu na ploche archeologickej rezervácie nech posúdi budúcnosť.

Obr. 26. Letecký pohľad na Kostolec v súčasnosti. Foto archív AÚ SAV v Nitre.

Táto etapa úprav lokality vyvrcholila 5. júla 1990, keď sa na Kostolci v deň Cyrila a Metoda zišli významní cirkevní a kultúrni predstavitelia a poprední umelci. Spolu s p. Čelkom sme sa veľmi potešili, keď rotunda bola požehnaná p. arcibiskupom Jánom Sokolom a po tejto prvej bohoslužbe po vyše tisíc rokoch sa vytvorila nová tradícia poľných bohoslužieb pri rotunde.

No po predčasnom skone E. Čelka sa postupne zmenili pomery aj v Balneologickom múzeu vo vzťahu ku Kostolcu. Dôvody pre prílišný optimizmus sa zmenšili, projekt udržiavania externej expozície múzeum nestačilo realizovať, nálezový fond z depozitárov múzea sa premiestnil do Nitry. Postupný rozpad drevených konštrukcií v areáli dvorca pokračoval veľmi rýchle. O lokalitu sa však veľmi intenzívne začala starať obec Ducové. Najprv kosením trávnik, upratovaním terénu a starostlivosťou o budovanie tradície cyrilo-metodských bohoslužieb, no čoskoro aj podielom na inovácii porušených drevených konštrukcií. V roku 2004 prevzala správu nad lokalitou rk. cirkev a v celom rozsahu skončil podiel Balneologického múzea. Obec Ducové spolu s farou v Moravanoch nad Váhom využili možnosť angažovať na obnove a údržbe lokality občianske združenie Dedičstvo našich otcov zachovaj nám pane, ktoré už niekoľko rokov pôsobí v Ducovom a rekonštrukcie dostalo do kvalitného stavu. Vďaka patrí všetkým obyvateľom obcí Ducové a Hubina a starostom Ducového po roku 2000, osobitne terajšej starostke pani Kolárikovej za starostlivosť o poslanstvo našich dávnych predkov na Kostolci. Títo teda nachádzajú svoj význam a symboliku aj v rušnej atmosfére súčasného sveta.

Výber publikácií A. Ruttkaya o výskume v Ducovom

- Výsledky výskumu v Ducovom na Kostolci v rokoch 1968-1972 a 1975, AVANS 1975. Nitra 1976, 190-196.
- Druhá fáza kostolného cintorína na Kostolci pri Ducovom. Zaniklé stredoveké vesnice v ČSSR II, Uherské Hradiště 1973, 29-48.
- Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava 1979..
- O počiatkoch pálenia vápna v pohorí Považský Inovec. Zborník k životnému jubileu Ľ. Kraskovskej. Bratislava 1984, 236-256.
- Militária a súčasti jazdeckého výstroja z 15. stor. na „Kostolci“ v Moravanoch nad Váhom, miestna časť Ducové. Sborník prací FF BU e-34-35, Brno 1989-1990, 89-101.
- Novoveká fáza cintorína na Kostolci pri Ducovom (problematika mincí toliarového obdobia v hroboch). Slovenská numizmatika 12. Bratislava 1992, 91-113.
- Zum Hof-, Curtis,- und Curia regalis Frage im frühen Mittelalter. Mitteldonauegebiet.: Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa, Bonn 1998, 405-417.
- Zu den Funden von Münzen des böhmischen Fürsten Boleslav II. östlich des Flusses Morava. Colloquia mediaevalia Pragensis 2. Praha 2001, 447-460.
- Archeologický výskum cirkevných architektúr a christianizácia. Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, 157-178.
- O najstarších rotundách na Slovensku. Sborník Znojemská rotunda. Znojmo 2004, 192-208.
- A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról. Budapest 2005, 31-57.
- Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Brno 2005, 225-254.
- O možnostiach archeológie pri historicko-demografických analýzach. Ve službách archeologie 1, Brno 2007, 7-38.
- Archeologické výskumy v oblasti pohoria Považský Inovec a panstvo hradu Tematín. Mezi raným a vrcholným středověkem.. Brno 2012, 487-520.

Časopriestor Spacetime

Interaktívne vedecko-popularizačné médium významných autorov a vedeckých pracovníkov
Interactive popular science medium of important authors and scientists

